

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet u Zagrebu

Odsjek za sociologiju

DIPLOMSKI RAD

ARAPSKO PROLJEĆE – 4. VAL DEMOKRATIZACIJE?

kandidatkinja: Irena Grgurić

mentor: dr.sc. Dragan Bagić

veljača 2014.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. CILJEVI I SVRHA.....	5
3. POJAM DEMOKRACIJE	6
4. VALOVI DEMOKRATIZACIJE.....	7
4. 1. PRVI VAL DEMOKRATIZACIJE	8
4. 2. PRVI REVERZIVNI VAL	8
4. 3. DRUGI VAL DEMOKRATIZACIJE	9
4. 4. DRUGI REVERZIVNI VAL	9
4. 5. TREĆI VAL DEMOKRATIZACIJE.....	10
5. OBJAŠNJENJE UZROKA VALOVA DEMOKRATIZACIJE.....	11
5. 1. OBJAŠNJENJE TREĆEG VALA.....	12
5. 1. 1. Opadanje legitimnosti.....	13
5. 1. 2. Ekonomski razvoj i krize	14
5. 1. 3. Religijske promjene.....	15
5. 1. 4. Nova politika vanjskih činitelja.....	15
5. 1. 5. Demonstracijski efekt ili gruda snijega	17
6. PROCESI DEMOKRATIZACIJE	17
6.1. KARAKTERISTIKE DEMOKRATIZACIJE	19
6.2. KONSOLIDACIJA DEMOKRACIJE	19
6.3. SUDBINA TREĆEG VALA DEMOKRATIZACIJE	20
7. KRITIKA HUNTINGTONA	21
8. NEDOSTATAK DEMOKRACIJE U ARAPSKOME SVIJETU – SLUČAJ TUNISA I EGIPTA.....	23
8.1. OD KOLONIJALNOG RAZDOBLJA DO USPONA MUBARAKA I BEN ALIJA.....	24
8. 2. ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA	27
8. 3. ULOGA ISLAMSKOG POKRETA	29

9. ARAPSKO PROLJEĆE	30
9. 1. POČETAK ARAPSKOG PROLJEĆA	30
9. 2. 1. TUNIS	31
9. 2. 2. EGIPAT	36
10. ANALIZA ARAPSKOG PROLJEĆA KROZ HUNTINGTONOVU TEORIJU O VALOVIMA DEMOKRATIZACIJE	39
10. 1. UZROCI ARAPSKOG PROLJEĆA	40
10. 1. 1. Opadanje legitimiteta, dilema efikasnosti i kriza ekonomije	41
10. 1. 2. Utjecaj religije	42
10. 1. 3. Vanjskopolitički utjecaji	43
10. 2. USPOSTAVA DEMOKRACIJE	44
10. 2. 1. Karakteristike demokratizacije	45
10. 3. KONSOLIDACIJA DEMOKRACIJE	47
11. SUDBINA ARAPSKOG PROLJEĆA	49
12. ARAPSKO PROLJEĆE I TEORIJA O VALOVIMA DEMOKRATIZACIJE	50
13. ZAKLJUČAK	51
14. LITERATURA	54
15. SAŽETAK	57
16. SUMMARY	58

1. UVOD

U posljednje tri godine, događaji u arapskome svijetu odjeknuli su diljem međunarodne političke scene i nametnuli bitno pitanje - je li konačno došlo vrijeme arapskih demokracija? Kršenje ljudskih prava, korupcija, visoka stopa nezaposlenosti i kriza ekonomije predstavljaju glavne probleme s kojima su se suočili autokratski režimi te glavne uzroke velikih ustanaka naroda protiv tih režima diljem arapskoga svijeta započetih početkom 2011., sjedinjenih pod imenom Arapskog proljeća. Diktatori su uspješno svrgnuti u Tunisu, Egiptu i Libiji, dok je u Jemenu došlo do smjene vlasti. Sada slijedi dugi proces uspostave i konsolidacije demokracije u tim zemljama i nadanje da će isti rasplet događaja dočekati i ostale zemlje diljem regije.

Svrha ovoga rada je analizirati uzroke i događaje Arapskog proljeća i pokušati utvrditi jesu li demokracije uopće moguće na tom području s obzirom na religijske i kulturne karakteristike te jesu li ti ustanci protiv autokratskih režima pokrenuli novi, četvrti val demokratizacije. Za pomoć u analizi iskoristit ću teoriju Samuela Huntingtona o tri vala demokratizacije. Najprije ću razjasniti njegovu teoriju da su se kroz povijest desila tri vala demokratizacije za vrijeme kojih su svrgnuti autoritarni režimi i zamijenjeni demokratskim te objasniti kako je i zašto došlo do tih valova, sa naglaskom na trećem valu. Huntington se posvetio detaljnoj analizi trećeg vala demokratizacije koji se može okarakterizirati kao pad komunizma i uvođenje demokracije u veliki dio svjetskih zemalja. Zatim ću dati kratki opis samog procesa demokratizacije kao i konsolidacije demokracije te Huntingtonov komentar na sudbinu trećeg vala demokratizacije. Nakon toga dati ću kratak pregled povijesti arapskih zemalja, sa naglaskom na Tunisu i Egiptu, kako bih objasnila ukorijenjenost autokracija u arapskome svijetu što je bitno za kasniju raspravu o mogućnosti demokracija na tom području. Zatim će uslijediti pregled događaja Arapskog proljeća, od samog početka do najaktualnijih zbivanja. S obzirom na brojnost zemalja koje je zahvatio val prosvjeda, kompleksnost uzroka i krajnjih ishoda prosvjeda, detaljno ću analizirati samo događaje u Tunisu i Egiptu. Arapsko proljeće karakterizira borba protiv autoritarnih režima i pokušaj njihove zamjene stabilnim demokracijama, stoga je moja pretpostavka da se ti događaji možda mogu promatrati kao početak četvrtog vala demokratizacije. Na temelju

Huntingtonove teorije o tri vala demokratizacije pokušat ću opravdati svoju tezu da Arapsko proljeće označava početak četvrtog vala demokratizacije.

2. CILJEVI I SVRHA

Cilj ovog rada je sagledati revolucije Arapskog proljeća iz teorijske perspektive Samuela Huntingtona te utvrditi predstavljaju li one početak četvrtog vala demokratizacije. Huntington govori da su se do sada dogodila tri vala demokratizacije: prvi je započeo u devetnaestom stoljeću kada su politički sistemi stekli prva demokratska svojstva – pravo glasanja za muškarce i postojanje izvršnog organa vlasti, drugi je započeo u Drugom svjetskom ratu kada su Savezničke sile počele uvoditi demokraciju u države diljem svijeta, dok je treći počeo 1974. padom diktatura u zemljama Europe, Azije i Latinske Amerike.

Revolucije Arapskog proljeća smatram jednim od najznačajnijih političkih događaja u suvremenom društvu, zbog toga što su nakon višegodišnjih autokratskih režima započete promjene na političkom planu diljem arapskog svijeta te svojevrсно ispisivanje novih stranica povijesti arapskih zemalja. Također, iznimno važnom smatram činjenicu da je Arapsko proljeće logistički potpomognuto internet medijima, da su ti događaji pomogli u borbi protiv medijske cenzure te da je cijelom svijetu omogućeno praćenje revolucije u realnom vremenu.

Težnja arapskih revolucija uglavnom se svodi na svrgavanje autoritarnih režima te prijelaz na demokraciju. Tunis i Egipat trenutno smatram jednim zemljama sa šansom upostave i konsolidacije demokracija, međutim, aktualni događaji u arapskom svijetu ukazuju na mogućnost povratka autoritarnih režima stoga ću proučavajući povijest tih zemalja te njihove kulturne, religijske i strukturalne karakteristike pokušati dati objašnjenje zašto su autoritarni režimi toliko održivi u arapskom svijetu. Huntingtonova teorija o tri vala demokratizacije bit će polazište na temelju kojeg ću analizirati uzroke te glavna obilježja Arapskog proljeća te utvrditi radi li se ovdje uistinu o početku četvrtog vala demokratizacije ili ne.

3. POJAM DEMOKRACIJE

Sam pojam demokracije potječe od grčkih filozofa, dok u modernoj upotrebi datira od revolucionarnih promjena u zapadnim društvima na kraju osamnaestog stoljeća. Pojam potječe od grčke riječi *demokratia* i njenih korijenskih značenja *demos* (narod) i *kratos* (vladavina). Sredinom dvadesetog stoljeća dolazi do formiranja tri pristupa o značenju demokracije, a oni se odnose na izvore autoriteta vlade, ciljeve kojima služi vlada i procedure konstruiranja vlade.

Huntington koristi proceduralnu definiciju u svojoj teoriji o tri vala demokratizacije. U demokraciji narod bira vođe na izborima, dok u ostalim sistemima ljudi postaju vođe rođenjem, pomoću sudbine, bogatstva, putem nasilja, kooptiranjem, učenjem, imenovanjem ili ispitivanjem (Huntington, 2004). Prema Huntingtonu, za najvažniju modernu definiciju demokracije zaslužan je Joseph A. Schumpeter koji demokratsku metodu objašnjava kao "onaj institucionalni aranžman dolaženja do političkih odluka u kome pojedinci, putem konkurentske borbe za glasove ljudi, stiču moć odlučivanja" (Huntington, 2004 : 13). Held demokraciju definira kao oblik vladavine u kojem vlada narod te u kojem postoji neki oblik političke jednakosti među ljudima (Held, 1990), dok se Lipset priklanja Schumpeteru te demokraciju definira kao "institucionalno određenje u kojem svi punoljetni pojedinci imaju pravo birati čelnike izvršne vlasti i zakonodavnu vlast na slobodnim i poštenim kompetitivnim izborima" (Lipset i Lakin, 2006 : 27). Brojni teoretičari zaključili su da empirijske, deskriptivne, institucionalne i proceduralne definicije demokracije pružaju analitičku preciznost i empirijska sredstva koja sam pojam demokracije čine upotrebljivim. Bitno je razumjeti prirodu demokratskih institucija te njihovo djelovanje i razloge koji dovode do njihovog nastanka i nestanka.

Huntington politički sistem dvadesetog stoljeća određuje kao demokratski prema stupnju u kojem su njegovi najmoćniji donosioci kolektivnih odluka izabrani na pravednim, poštenim i periodičnim izborima na kojima se kandidati slobodno nadmeću za glasove i u kojima sudjeluje cjelokupno odraslo stanovništvo. U tom smislu, demokracija sadrži dvije dimenzije prema Robertu Dahlu – nadmetanje i sudjelovanje, kao i postojanje onih građanskih i političkih sloboda (govora, objavljivanja, okupljanja i organiziranja) koje su nužne za političke rasprave i vođenje izbornih kampanja (Huntington, 2004). Prema Dahlu, sustav je

demokratski ako zadovoljava nekoliko osnovnih kriterija: ravnopravnu raspodijeljenost glasova među građanima, djelotvornu participaciju, odnosno ravnopravnu mogućnost izražavanja izbora svakog građanina, obaviješteno razumijevanje pod koje spada ravnopravna mogućnost vrednovanja prioriteta te pripadanje isključive mogućnosti donošenja odluka demosu koje mora obuhvaćati sve punoljetne članove društva (Held, 1990 : 281).

Proceduralna definicija demokracije omogućava prosuđivanje stupnja demokratičnosti političkih sistema. Godine 1990. utvrđen je standard po kome se prvi izbori u zemlji koja se demokratizira prihvaćaju kao legitimni samo ako su nadgledani od strane jednog ili više kompetentnih i za taj zadatak određenih timova međunarodnih promatrača te ako oni potvrde da su izbori ispunili minimum standarda poštenja i pravednosti. Ako se vrhovni donosioci odluka biraju na izborima i ako je to suština demokracije, onda je u procesu demokratizacije presudno da se vlada koja nije tako izabrana zamijeni vladom koja je izabrana na slobodnim, otvorenim i poštenim izborima. Huntington naglašava kako je ukupan proces demokratizacije prije i poslije izbora obično veoma složen i produžen. U njemu se okončava nedemokratski režim, inauguriše i potom konsolidira demokratski sistem (Huntington, 2004).

4. VALOVI DEMOKRATIZACIJE

"Val demokratizacije je skup tranzicija od nedemokratskih prema demokratskim režimima do kojih je došlo u specifičnom periodu vremena i koje su brojno znatno nadmašile tranzicije u suprotnom smjeru tokom tog perioda. Val također podrazumijeva liberalizaciju ili djelomičnu demokratizaciju političkih sistema koji nisu postali potpuno demokratski" (Huntington, 2004 : 20). Huntington govori da su se u modernom svijetu dogodila tri vala demokratizacije, pri čemu se svaki odnosio na mali broj zemalja te je tokom svakog vala bilo tranzicija u nedemokratskom pravcu. Bitno je naglasiti da se sve tranzicije ka demokraciji nisu dogodile tokom demokratskih valova te da su nakon svakog vala demokratizacije slijedili reverzivni valovi u kojima su se neke zemlje vratile na nedemokratsku vladavinu (Huntington, 2004).

4. 1. PRVI VAL DEMOKRATIZACIJE

Svoje korijene imao je u Američkoj i Francuskoj revoluciji. Pojava nacionalnih demokratskih institucija obilježava tek devetnaesto stoljeće. Jonathan Sunshine navodi dva glavna kriterija za stjecanje minimalnih demokratskih svojstava u tom razdoblju:

1. 50% odraslog muškog stanovništva ima pravo glasa
2. postojanje odgovornog izvršnog organa koji ili podržava većinu u izabranoj skupštini ili se bira na periodičnim izborima

Prema tim kriterijima, prvi val demokratizacije započeo je u SAD- u oko 1828. Na izborima te godine velika je većina muškog dijela stanovništva imala pravo glasa. U narednom razdoblju došlo je do proširenja izbornog prava, smanjenja pluralnog votuma¹, uvođenja tajnog glasovanja i odgovornosti predsjednika vlada i ministara skupštini. Do kraja stoljeća na demokraciju su prešle Švicarska, Francuska, Velika Britanija i njihovi prekooceanski dominioni i nekoliko manjih europskih zemalja. Prije Prvog svjetskog rata Italija i Argentina su uvele više ili manje demokratske režime. Nakon rata, na demokraciju su prešle Irska i Island te zemlje nastale nakon carstava kojima su vladali Romanovi, Habsburgovci i Hoencolerni. Nakon završetka prvog vala, početkom tridesetih, Španjolska i Čile prelaze na demokraciju. Kroz razdoblje od sto godina preko trideset zemalja uspostavilo je barem minimalne nacionalne demokratske institucije.

4. 2. PRVI REVERZIVNI VAL

Dvadesetih i tridesetih godina, dominantan politički razvoj bio je udaljavanje od demokracije kroz povratak tradicionalnim oblicima autoritarne vladavine ili kroz uvođenje novih brutalnih oblika totalitarizma. Reverzija se desila uglavnom u onim zemljama koje su oblike demokracije usvojile neposredno prije ili nakon Prvog svjetskog rata, dok je samo u Grčkoj do reverzije došlo nakon 1920. U tom razdoblju samo su četiri od sedamnaest zemalja očuvale demokratske institucije uvedene između 1910. i 1931.

¹ (lat.) vrsta nejednakog izbornog prava prema kojemu pojedini birači (prema položaju, imovinskom stanju i sl.) uživaju više glasova

Prvi reverzivni val počeo je Mussolinijevim maršom na Rim 1922. Vojnim udarima srušene su i demokracije u Litvi, Poljskoj, Latviji, Estoniji i Portugalu. Jugoslavija i Bugarska suočile su se s još grubljim oblicima diktature. Hitlerovim dolaskom na vlast 1933. okončana je demokracija u Njemačkoj, 1934. okončana je u Austriji, 1936. u Grčkoj, a 1938. u Češkoj. U Brazilu i Argentini vojska je 1930. preuzela vlast, 1933. Urugvaj se vratio na autoritarizam, 1939. vojni udar u Španjolskoj doveo je do kraja republike, a ranih tridesetih vojna je vladavina prekinula demokraciju u Japanu.

Sve te promjene režima reflektirale su uspon komunističke, fašističke i militarističke ideologije. U zemljama u kojima se demokracija uspjela održati počeli su se razvijati antidemokratski pokreti koji su je htjeli uništiti.

4. 3. DRUGI VAL DEMOKRATIZACIJE

Drugi val je započeo u Drugom svjetskom ratu kada je Saveznička okupacija uvela demokraciju u Zapadnu Njemačku, Italiju, Austriju, Japan i Koreju. Sovjeti su ugušili početak demokracije u Čehoslovačkoj i Mađarskoj. Urugvaj se tokom rata vratio na demokraciju, Brazil i Kostarika su na nju prešli četrdesetih, ranih pedesetih na demokraciju prelaze Turska i Grčka. Na izborima 1945. Argentina, Kolumbija, Peru i Venezuela dobile su vlade, no već početkom pedesetih zamijenila ih je diktatura.

Kraj kolonijalne vladavine Zapada doveo je do stvaranja brojnih novih država, no u mnogima od njih nisu učinjeni dovoljni napor da se uvede demokracija.

4. 4. DRUGI REVERZIVNI VAL

Kasnih pedesetih, politički razvoj je krenuo u autoritativnom smjeru. Najviše promjena u tom smjeru desilo se na području Latinske Amerike. Civilne vlade zbačene su s vlasti vojnim udarima u Brazilu, Boliviji, Argentini i Ekvadoru, u razdoblju od 1964. do 1972. Godinu kasnije, vojni režimi došli su na vlast u Urugvaju i Čileu. Ti vojni režimi, uz one u Brazilu i Argentini, bili su primjeri nove vrste političkog sistema, tzv. "birokratskog autoritarizma".

Vojska je u Pakistanu proglasila opsadno stanje 1958., 1965. preuzela je vlast u Indoneziji, Koreja i Filipini postali su autoritarni 1973., dvije godine kasnije Indira Ghandi proglasila je izvanredno stanje u Indiji. Na Tajvanu je šezdesetih ugušena bilo kakva vrsta političke rasprave. Na Mediteranu, vojska je u Grčkoj preuzela vlast 1967., a u Turskoj 1980.

Tijekom šezdesetih, nekoliko je britanskih kolonija uspješno uvelo demokratske režime – Jamajka, Trinidad i Tobago, Malta, Barbados i Mauricijus. U Africi je dosta zemalja steklo neovisnost, a Nigerija je uvela demokraciju, koja je potrajala do vojnog udara 1966. Dekolonizacija Afrike dovela je do najvećeg broja autoritarnih režima u povijesti; u razdoblju od 1956. do 1970. trideset i tri afričke zemlje postale su autoritarne.

4. 5. TREĆI VAL DEMOKRATIZACIJE

Petnaestogodišnja portugalska diktatura prekinuta je 1974. Zamjena autoritarnih režima demokratskim od tada se desila u još tridesetak zemalja diljem svijeta. Ovaj se demokratski val najprije manifestirao u južnoj Europi. Nedugo nakon državnog udara u Portugalu, u Grčkoj je srušen vojni režim i zamijenjen civilnom vladom pod vodstvom Konstantinosa Karamanlisa. 1975. smrću Francisca Franca okončana je njegova tridesetogodišnja diktatura nad Španjolskom. Donesen je novi ustav te su 1979. održani parlamentarni izbori.

Kasnih sedamdesetih val se preselio na Latinsku Ameriku. Ekvadorska se vojska povukla iz politike 1977., sljedeće godine donesen je novi ustav, a 1979. na vlast je došla civilna vlada. Isti proces dogodio se i u Peruu gdje je civilni predsjednik izabran 1980. Slični su se događaji desili i u Boliviji, Argentini, Urugvaju i Brazilu. Vojska se počela povlačiti iz politike i u Centralnoj Americi – Hondurasu, Gvatemali i Salvadoru.

Demokratski val zahvatio je i Aziju gdje se 1977. Indija vratila na demokratski režim, 1983. u Turskoj se povukla vojna vlast, a izbore je dobila civilna vlada, 1986. obnovljena je demokracija na Filipinima, 1987. Koreja je dobila prvog izabranog predsjednika, 1988. u Pakistanu je svrgnuta vojna vlada, a opozicija predvođena ženom pobijedila je na izborima. Iste godine Mađarska je prešla na višepartijski sistem, a u Sovjetskom Savezu su na izborima za nacionalnu skupštinu 1989. pripadnici Komunističke partije poraženi. Početkom 1990.

višepartijski sistem počeo se razvijati u baltičkim zemljama. Iste godine u Poljskoj je Lech Walesa izabran za predsjednika te su održani izbori u Istočnoj Njemačkoj, Čehoslovačkoj i Rumunjskoj i Bugarskoj. Meksička vladajuća partija po prvi puta je izgubila izbore 1989. Slijedeće godine u Čileu je izabran prvi civilni predsjednik nakon dugogodišnje vlasti Augusta Pinocheta. Diktature so okončane u Grenadi 1983., Panami 1989., Nikaragvi i Haitiju 1990.

Pomaci u smjeru demokratizacije desili su se i na području Afrike i Bliskog Istoka. Nigerija je 1979. prešla na demokraciju, ali je početkom 1984. srušena vojnim udarom. Do 1990. došlo je do određenog stupnja liberalizacije u Senegal, Tunisu, Alžiru, Egiptu i Jordanu. Južnoafrička je vlada 1978. počela proces smanjenja apartheida i proširenja političke participacije.

Kretanje u smjeru demokracije postalo je globalno te je demokratski val tokom petnaest godina zahvatio južnu Europu, zemlje Latinske Amerike i Azije. Huntington je u svojim procjenama broja novonastalih demokracija uzimao u obzir zemlje sa više od jednog milijuna stanovnika te zaključio da je 1990. bilo 59 demokratskih zemalja, tj. 45,4 % od ukupnog broja zemalja (130).

5. OBJAŠNJENJE UZROKA VALOVA DEMOKRATIZACIJE

Huntington se u svojoj teoriji o tri vala demokratizacije bavi pitanjima zašto, kako i na koji način je uopće došlo do zamjene autoritarnih režima sa demokratskim. Ovo poglavlje bavi se njegovim objašnjenjem zašto je došlo do valova demokratizacije, posebice trećeg. On navodi četiri moguća modela objašnjenja uzroka valova, od kojih ću spomenuti samo efekt grude snijega jer je važan za kasniju analizu događaja Arapskog proljeća. Do efekta grude snijega dolazi kada važan uzrok događaja u jednoj zemlji postane uzrok događaja u drugoj zemlji. Vijesti o značajnim političkim događajima se brzo šire svijetom, stoga lako uzroci u jednoj zemlji postanu uzrocima promjene u drugoj ili više zemalja.

Huntington se u svom objašnjenju fokusira na same promjene režima, tj. zašto su neke autoritarne zemlje u određenom periodu vremena postale demokratske. Sam proces demokratizacije obuhvaća kraj autoritarnog režima, uspostavu demokratskog režima te

njegovu konsolidaciju. Uzroci demokratizacija su uvijek različiti što pokazuje kratkim objašnjenjem razloga zašto je došlo do demokratizacije za vrijeme prvog i drugog vala. U devetnaestom stoljeću demokratizaciji je pogodovao "ekonomski razvoj, industrijalizacija, urbanizacija, pojava buržoazije i srednje klase, razvoj radničke klase i njena organizacija te postupno smanjenje ekonomske nejednakosti" (Huntington, 2004 : 39). Protestanzizam je također imao značajnu ulogu, kao i saveznička pobjeda u Prvom svjetskom ratu i raspad carstava. Za vrijeme drugog vala demokratizacije uzroci su bili vojne i političke prirode – zasluge su pripale pobjedama zapadnih demokracija u Drugom svjetskom ratu i poslijeratnoj dekolonizaciji.

5. 1. OBJAŠNJENJE TREĆEG VALA

Prijelaz na demokraciju ovisio je o prirodi autoritarnih režima. Režimi koji su za vrijeme trećeg vala prešli na demokraciju bili su jednopartijski sistemi, vojni režimi, osobne diktature i rasne oligarhije (Južna Afrika). Da bi objasnio zašto su neki režimi prešli na demokraciju, Huntington opisuje povijest promjene režima u zemljama koje su postigle demokraciju kroz pet različitih obrazaca. Prvi je *ciklički obrazac* u kojem se promjene kreću između demokratskog i autoritarnog sistema. Karakterističan je za zemlje Latinske Amerike, Tursku i Nigeriju. Za njih je tipično osciliranje između populističkih demokratskih vlada i konzervativnih vojnih režima. Promjena režima ima istu funkciju kao i promjena stranaka vlasti u stabilnoj demokraciji; smjenjivanje demokracije i autoritarizma predstavlja njihov politički sistem. Sljedeći je obrazac *drugog pokušaja*. Autoritarne zemlje prelaze na demokratski sistem, no postoji mogućnost da on ne opstane. Zemlje poput Njemačke, Italije, Austrije, Japana, Venezuele i Kolumbije uspostavile su stabilne demokracije iz drugog pokušaja za vrijeme drugog vala demokratizacije. Za vrijeme trećeg vala, zemlje koje prelaze na demokraciju prema istom obrascu su Španjolska, Portugal, Koreja, Čehoslovačka i Poljska. Treći je obrazac *prekinuta demokracija*. Zbog nestabilnosti, polarizacije i sličnog dolazi do privremene obustave demokratizacije. Karakterističan je za Indiju, Filipine, Urugvaj i Čile. Obrazac *direktnog prijelaza* odnosi se na zamjenu stabilnog autoritarnog sistema sa stabilnim demokratskim sistemom, postepenim putem evolucije ili pak naglom zamjenom autoritarnog sistema demokratskim i karakterističan je za prvi val demokratizacije. Posljednji obrazac je *dekolonizacijski obrazac* u kojem zemlja s demokratskim sistemom nameće

demokratske institucije svojim kolonijama. Nakon postizanja nezavisnosti, kolonije uspješno održavaju demokratske institucije. Svih pet spomenutih obrazaca može se primijeniti na zemlje trećeg vala demokratizacije. Neke zemlje koje su se demokratizirale za vrijeme trećeg vala su imale prethodno iskustvo demokracije, druge nisu.

Huntington napominje kako ni prethodna iskustva pojedinih država s demokracijom u prošlosti, ili pak izostanak istog, ne daju točan odgovor zašto su baš za vrijeme trećeg vala određene države prešle na demokraciju, stoga navodi pet bitnih promjena za koje smatra da su uzrokovale prelazak na demokraciju za vrijeme trećeg vala, a odnose se na opadanje legitimiteta autoritarnih sistema, ekonomske promjene, religijske promjene, promjene u politici vanjskih činitelja te na efekt grude snijega.

5. 1. 1. Opadanje legitimnosti

Opravidanost nedemokratskih režima u prošlosti su pružale tradicija, religija, božansko pravo kraljeva i društveno poštovanje. Danas se autoritarizam opravdava nacionalizmom i ideologijom. Pobjedom Saveznika u Drugom svjetskom ratu došlo je do stvaranja svijeta demokratskog etosa, do promjene političke intelektualne svijesti. Vjerovanje da istinski legitimna vlada mora biti zasnovana na demokratskoj praksi navelo je autoritarne režime sedamdesetih na pokušaj opravdanja režima demokratskom retorikom i tvrdnjama da su njihovi režimi već demokratski ili će to postati nakon rješavanja problema s kojima su suočeni, posebice u onim zemljama koje su imale prethodno iskustvo s demokracijom. Ideologija i nacionalizam mogli su poslužiti kao podrška režimu, npr. u slučaju Meksika i Republike Kine gdje su jednopartijski sistemi bili rezultat domaćeg političkog razvoja. No, u slučaju zemalja Istočne Europe gdje su komunizam i jednopartijstvo nametnuti izvana, nacionalizam je uvijek predstavljao potencijalni izvor nestabilnosti. S vremenom je komunistička ideologija postala prepreka ekonomskom razvoju što je dovelo do njenog postepenog slabljenja (Huntington, 2004). Nezadovoljavajuća ekonomska efikasnost (depresija, nezaposlenost, nedostatak hrane) dovela je do krize autoritarnih režima sedamdesetih godina. Rast cijena nafte 1974. doveo je do globalne ekonomske krize, ali i krize demokracije u Europi, Sjevernoj Americi i Japanu, kao i krize autoritarnih režima Trećeg svijeta. Mogućnost održavanja legitimnosti režima na temelju ekonomske efikasnosti je slabila.

5. 1. 2. Ekonomski razvoj i krize

Ekonomski činitelji značajno su utjecali na demokratizaciju na tri načina, no bitno je napomenuti da ti činitelji nisu presudni za sam proces. Prvi je bio rast cijena nafte i marksističko – lenjinistička ograničenja koji su doveli do ekonomskih kriza te slabljenja autoritarnih režima. Drugi se odnosi na neke zemlje koje su do sedamdesetih dostigle određeni nivo ekonomskog razvoja koji im je olakšao prijelaz na demokraciju. U nekim je pak zemljama ekonomski razvoj destabilizirao autoritarne režime prisiljavajući ih na liberalizaciju ili pojačanu represiju. Pojava industrijalizacije dovela je do promjene odnosa između nivoa bogatstva i oblika vladavine. Uvriježeno je mišljenje da su bogate države ujedno i demokratske. Huntington tvrdi da se prijelaz na demokraciju događa u zemljama koje su na srednjem nivou ekonomskog razvoja, da u siromašnim zemljama nije moguć, dok se u bogatim zemljama već dogodio. Zaključuje da demokratizaciji pridonosi razvoj industrijalizacije, ali ne i bogatstvo nastalo kao rezultat prodaje nafte. Prihodi od nafte smanjuju ili uklanjaju potrebu za oporezivanjem. Što je niži nivo oporezivanja, manje je razloga za zahtjevima javnosti za reprezentiranjem. Procesi ekonomskog razvoja praćeni industrijalizacijom doveli su do nove, raznovrsne, složene i međusobno povezane ekonomije koju su autoritarni režimi sve teže mogli kontrolirati. Ekonomski je razvoj doprinio promjenama društvene strukture i vrijednosti što je ohrabrilo demokratizaciju (Huntington, 2004). Nivo ekonomskog razvoja pridonosi oblikovanju stavova i vrijednosti građana, povećavanju nivoa obrazovanja, distribuciji resursa te otvaranju društava prema vanjskoj trgovini, investicijama, tehnologiji, turizmu i komunikacijama. Ekonomski razvoj također potiče širenje srednje klase – poslovnih ljudi, profesionalaca, vlasnika prodavaonica, nastavnika, državnih službenika, menadžera, stručnjaka. Demokratizaciju trećeg vala su predvodili upravo pripadnici gradske srednje klase. Huntington zaključuje da ekonomski razvoj stvara osnovu za demokraciju. Ako se on odvija bez kriza, demokracija se razvija sporo. Najkorisnija formula za prijelaz na demokraciju tijekom trećeg vala bila je spoj nivoa ekonomskog razvoja i kratkotrajne ekonomske krize ili neuspjeha (Huntington, 2004).

5. 1. 3. Religijske promjene

Demokracija i zapadno kršćanstvo snažno su povezani – 1988. protestantizam i katolicizam su bile glavne religije većine demokracija. Demokracija je bila rijetka među muslimanskim, budističkim i konfucijanističkim zemljama. Dvije bitne promjene u okviru religije doprinijele su razvoju demokracije za vrijeme trećeg vala. Prva je bila širenje kršćanstva koje je ponudilo sigurniju doktrinalnu i inistitucionalnu osnovu za suprotstavljanje političkoj represiji. Druga se promjena ticala promjena u učenju, vodstvu i političkom prestrojavanju Rimokatoličke Crkve. Sve je to dovelo do daljnjeg razvoja demokracije.

Povijesno gledano, protestantizam i demokracija su oduvijek bili vezani. Većina zemalja koje su prešle na demokraciju za vrijeme prvog vala bile su protestantske. Što je stanovništvo više protestantsko i nivo demokracije je viši. Katolicizam je, s druge strane, povezan s odsustvom demokracije ili ograničenim i kasnijim razvojem demokracije. Protestantizam naglašava individualnu savjest, individualan pristup Bibliji i neposredan odnos prema Bogu, dok katolicizam naglašava posredničku ulogu svećenstva (mise). Protestantske crkve bile su demokratski organizirane, dok je Katolička Crkva bila autoritarna organizacija s učenjem o nepogrešivosti pape. Huntington ovdje naglašava i Weberovu tezu da je protestantizam povezan s ekonomskim poduzetništvom, razvojem buržoazije, kapitalizmom i ekonomskim bogatstvom, što utječe na pojavu demokratskih institucija (Huntington, 2004). No, za vrijeme trećeg vala demokratizacije, demokracija se najviše počinje pojavljivati u katoličkim zemljama. Kao objašnjenje Huntington navodi činjenicu da je do sedamdesetih većina protestantskih zemalja već prešla na demokraciju te ekonomski razvoj katoličkih zemalja tokom pedesetih. Šezdesetih se Crkva mijenja – više nije povezana s lokalnim establišmentom, zemljoradničkom oligarhijom i autoritarnom vladavinom, već se suprotstavlja diktatorskim režimima i daje podršku prodemokratskim opozicijama.

5. 1. 4. Nova politika vanjskih činitelja

Aktivnosti vlada i institucija izvan neke zemlje mogu odlučujuće utjecati na demokratizaciju u njoj. Petnaest od dvadeset i devet demokracija 1970. uspostavljeno je tokom perioda tuđe vladavine ili nakon stjecanja nezavisnosti. Vanjski činitelji ubrzavaju ili usporavaju efekte ekonomskog ili društvenog razvoja na demokratizaciju. "Vanjski činitelji znatno su doprinijeli trećem valu demokratizacije. Do kasnih osamdesetih glavni izvori moći i

utjecaja u svijetu – Vatikan, Europska zajednica, SAD i Sovjetski Savez – aktivno su potpomagali liberalizaciju i demokratizaciju. Rim je osudio autoritarne režime u katoličkim zemljama, Bruxelles je poticao demokratizaciju u Južnoj i Istočnoj Europi, Washington je ubrzao demokratizaciju u Latinskoj Americi i Aziji, Moskva je uklonila prepreke demokratizaciji Istočne Europe. Aktivnosti vanjskih činitelja utjecale su na promjene politika" (Huntington, 2004 : 74).

Da bi postala članicom Europske zajednice, zemlja je morala biti demokratska. Članstvo u Zajednici je ojačavalo demokraciju i pružalo zaštitu od ponovnog vraćanja na autoritarizam. Početak trećeg vala poklopio se s Konferencijom o sigurnosti i suradnji u Europi, Helsinškim dokumentom i Helsinškim procesom², što je pridonijelo razvoju demokracije i ljudskih prava u Istočnoj Europi. Na toj i kasnijim konferencijama usvojeni su dokumenti koji su dali međunarodni legitimitet ljudskim pravima i slobodama i nadgledanju istih u pojedinim zemljama. Poštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda (sloboda mišljenja, savjesti i religijskog uvjerenja), odgovornosti vlada da potiču slobodan protok informacija, prava manjina, slobodu putovanja i ponovnog ujedinjenja obitelji predstavljaju temeljne principe Helsinškog dokumenta. Na kasnijim konferencijama usvojen je i dokument o vladavini prava, demokraciji, političkom pluralizmu, pravu na osnivanje političkih stranaka i slobodnim i poštenim izborima što je dovelo do potpune potvrde demokratskih sloboda i institucija. Helsinški je dokument pružio priliku SAD- u i institucijama Zapadne Europe da pritisnu Sovjetski Savez i zemlje Istočne Europe te skrenu pažnju na njihovo kršenje helsinških obveza. Helsinški je proces doveo i do stvaranja komisija, odnosno promatračkih skupina s ciljem kontrole provođenja sporazuma. Te su skupine predstavljale domaće lobije s ciljem liberalizacije. Europska je zajednica potakla politiku otvaranja u Istočnoj Europi i Sovjetskom Savezu.

Promoviranje ljudskih prava i demokracije u drugim zemljama bili su jedan od glavnih zadataka američke vanjske politike početkom sedamdesetih. Međunarodna liga za ljudska prava 1977. istaknula je važnost Carterove politike koja se primarno bavila ljudskim pravima,

² Organizacija za europsku sigurnost i suradnju osnovana je 1973. kao multilateralan forum za razvoj dijaloga između Istoka i Zapada. 1975. usvojen je Helsinški završni dokument koji obuhvaća pitanja sigurnosti i razoružanja, suradnju na području ekonomije, znanosti, tehnologije i ekologije te ljudskih kontakata i područja informiranja, kulture i obrazovanja (http://www.crnakutija.babe.hr/attach/_h/helsinski_zavrsni_akt.pdf)

Reaganova politika naglašavala je potrebu osporavanja komunističkih režima – oboje su imali "moralistički" pristup promoviranju ljudskih prava i demokracije (Huntington, 2004). Demokracije su pozdravljale američku vanjsku politiku i njihovu pomoć u širenju demokracije, dok su autoritarni režimi optuživali SAD da se previše miješa u njihovu unutrašnju politiku.

Demokratizaciji Istočne Europe svoj doprinos dao je Gorbačov podržavanjem ekonomske liberalizacije i političkih reformi. Nova sovjetska politika dovela je do sudjelovanja nekomunističkih grupa u vladi, organizacije konkurentnih izbora, otvaranja granica prema Zapadnoj Europi i jačanja tržišne ekonomije.

5. 1. 5. Demonstracijski efekt ili gruda snijega

Kao što je ranije spomenuto, uspješna demokratizacija u jednoj zemlji potiče demokratizaciju u drugim zemljama zbog suočavanja sa istim problemima ili zbog moći demokratizirane zemlje i njenog doživljavanja kao političkog i kulturnog uzora. Huntington navodi tri temeljne uloge demonstracijskih efekata: pokazuju grupama jednog društva sposobnost rušenja autoritarnog sustava i uspostavu demokracije te ih istovremeno potiču na to, pokazuju na koji se to način radi (metode i tehnike) te omogućuju pripreme za eventualne teškoće tokom procesa demokratizacije koje su uočene u prethodnim slučajevima. Huntington tvrdi da su demonstracijski efekti imali važnu ulogu za vrijeme trećeg vala demokratizacije zbog ogromne ekspanzije globalnih komunikacija i transporta, razvijanja podzemnih medija (radio – valovi, satelitska televizija, kompjuteri, faks) i da su bili najjači u geografsko bliskim i kulturno sličnim zemljama. Najveći efekt grude snijega dogodio se u Istočnoj Europi.

6. PROCESI DEMOKRATIZACIJE

Vanjski utjecaji su predstavljali važne uzroke demokratizacije u trećem valu, iako su sami procesi bili unutrašnji te određeni terminima relativne važnosti vladajućih i opozicijskih grupa kao izvora demokracije. Huntington navodi tri vrste procesa demokratizacije – *transformacije, smjene i promjene putem pregovora*. U *transformacijama* glavnu ulogu u

promjeni autoritarnog režima imaju oni koji su na vlasti. Glavni uvjet za transformaciju je bio da je vlada jača od opozicije. Da bi došlo do same transformacije bila je bitna pojava reformatora koji su bili spremni odreći se vlasti i koji su vjerovali u demokraciju. Neki su vođe započeli obnovu demokratskih institucija jer su se bojali da će izgubiti vlast, dok su drugi vjerovali da će demokratizacija donijeti korist njihovoj zemlji. Liberalni su reformatori bili spremni smanjiti represiju, uvesti neke građanske slobode, ublažiti cenzuru i omogućiti javnu raspravu o nekim važnim pitanjima, no nisu bili spremni uvesti konkurentne izbore kako ne bi izgubili vlast. S vremenom se ispostavilo da liberalni reformatori brzo ostaju bez vlasti. Druga vrsta procesa demokratizacije o kojoj govori Huntington su *smjene*. Do njih dolazi kada opozicija dobiva na snazi, a konzervativna vlada gubi. Obuhvaćaju tri stupnja: borbu koja izaziva pad, pad i borbu nakon pada. Češće su se dešavale u osobnim diktaturama nego u jednopartijskim sistemima ili vojnim režimima. Do smjena vojnih režima dolazilo je putem državnih udara, jednopartijskih sistema putem redovnog naslijeđivanja ili aktivnosti konstituiranih partijskih tijela. Osobne su pak diktature opstajale dok diktator ne umre ili se režim sam ne sruši – život režima postajao je život diktatora (Huntington, 2004 : 115). Dakle, da bi došlo do smjene vlasti, glavni je preduvjet jačanje opozicije i njeno slabljenje vlade i ravnoteže vlasti u vlastitu korist. Huntington navodi vojsku kao osnovnu podršku režimima. Ako odbije dati podršku ili izvede udar protiv režima, on pada. U nekomunističkim zemljama, glavni protivnici režima bili su studenti, intelektualci, službenici, stručnjaci, ukratko, pripadnici srednje klase. "Popularna predstava o demokratskim tranzicijama je da je represivne vlade srušila snaga naroda, masovna mobilizacija neobuzdanih građana koji zahtijevaju promjenu režima. Neki oblik masovne akcije dogodio se u skoro svakoj promjeni režima u trećem valu" (Huntington, 2004 : 117). Treća vrsta procesa demokratizacije je ona putem *pregovora*. U takvom procesu, demokracija je rezultat udruženih aktivnosti vlade i opozicije. U vladi postoje konzervativci i reformatori koji su spremni na početak pregovora, a u opoziciji postoje umjereni demokrati koji mogu nadvladati antidemokratske radikale, no nisu dovoljno snažni da sruše vladu. Cijeli je proces pregovora obilježen čestim štrajkovima, prosvjedima i demonstracijama s jedne strane i represijom, zatvaranjem, političkim nasiljem i izvanrednim stanjem s druge strane. Upravo opasnost od gubitka snage tjera obje strane na sporazum da nitko neće sve izgubiti. Obje strane sudjeluju u vlasti ili se nadmeću za nju te surađuju u uspostavljanju demokracije (Huntington, 2004).

6.1. KARAKTERISTIKE DEMOKRATIZACIJE

Transformacije, smjene i pregovaračke promjene tijekom trećeg vala demokratizacije obilježili su kompromisi, izbori i nenasilje. Prodemokratski reformatori i opozicije podredili su svoje interese potrebama demokracije. Većina kompromisa može se označiti kao demokratska pogodba odnosno sporazum, ravnoteža između sudjelovanja i umjerenosti³. U pregovaračkim procesima opseg sudjelovanja je bio proširen te je sve više pojedinaca i grupa steklo priliku da se natječe za vlast. Umjerenost se odnosila na "spremnost vođa da se odreknu nasilja i prihvate postojeće društvene, ekonomske i političke institucije te da djeluju kroz izbore i parlamentarnu proceduru" (Huntington, 2004 : 136).

Izbori su bili sredstvo i cilj demokratizacije. Opozicijske grupe su zahtijevale izbore i sudjelovale su u njima. Neki su autoritarni vladari pristali na provedbu izbora u nadi da će tako obnoviti legitimnost svoje vladavine, no u većini slučajeva su ih izgubili ili su prošli lošije od očekivanog. Huntington tvrdi kako je upravo samouvjerenost vladara da će osvojiti izbore doprinijela demokratizaciji u trećem valu. Vjerovali su da mogu manipulirati izbornim procedurama, kontrolirali su vladu i financijska sredstva te bili uvjereni da su u dovoljno dobrim odnosima s narodom da ponovo budu izabrani.

Huntington govori kako važne političke promjene obično prati određeni nivo nasilja. Iako on nije bio velik za vrijeme trećeg vala, ipak je postojao. "Političko je nasilje nanošenje fizičkih povreda osobama ili štete vlasništvu da bi se utjecalo na sastav ili ponašanje vlade" (Huntington, 2004 : 152). Najveći je nivo nasilja bio prisutan kod oružanog sukoba vlade i opozicijskih gerilskih pokreta. Cijena ljudskih žrtava za vrijeme trećeg vala bila je izrazito niska u odnosu na mnoge ubijene u brojnim građanskim i međunarodnim ratovima.

6.2. KONSOLIDACIJA DEMOKRACIJE

Novo uspostavljeni sustavi demokracije suočavaju se sa određenim problemima. Problemi tranzicije odnose se na uspostavljanje novog ustavnog i izbornog sistema, uklanjanje proautoritarnih aktera, modificiranje zakona koji ne odgovaraju demokraciji, ukidanje ili promjenu autoritarnih institucija (tajna policija) te razdvajanje partijskog i vladinog

³ predstavlja suprotnost radikalizmu i ekstremizmu, očituje se kroz postizanje moralno prihvatljivih stavova i političkih ciljeva metodama koje izazivaju što manje otpora i sukoba

vlasništva, funkcija i osoblja u bivšim jednopartijskim sistemima. Ključni problemi odnose se i na postupanje sa autoritarnim akterima koji su otvoreno kršili ljudska prava te smanjenje djelovanja vojske u politici i uspostavu profesionalnog obrasca civilno – vojnih odnosa (Huntington, 2004). Kontekstualni problemi izviru iz prirode društva, ekonomije, kulture i povijesti. Iako su specifični od zemlje do zemlje, uglavnom se radi o ustancima, lokalnim sukobima, regionalnom antagonizmu, siromaštvu, društveno – ekonomskoj nejednakosti, inflaciji, vanjskome dugu i niskoj stopi ekonomskog rasta. Sistemski problemi izviru iz funkcioniranja demokratskog sistema i odnose se na bezizlazan položaj, nesposobnost donošenja odluka, demagošku osjetljivost i dominaciju ekonomskih interesa.

6.3. SUDBINA TREĆEG VALA DEMOKRATIZACIJE

Huntington na kraju svoje teorije o trećem valu demokratizacije objašnjava neke činitelje koji bi mogli utjecati na daljni razvoj trećeg vala, njegov kraj ili pojavu trećeg reverzivnog vala. Na temelju pet promjena koje su uzrokovale demokratizaciju u trećem valu, Huntington analizira eventualni ishod trećeg vala demokratizacije.

Širenje kršćanstva jedna je od značajnijih promjena koja je velikog odjeka imala u Južnoj Koreji. Huntington tvrdi da je Afrika slijedeća koja bi mogla podleći utjecaju kršćanstva. Do 1990. podsaharska Afrika bila je jedina regija u svijetu koja je imala autoritarne režime u pretežito katoličkim i protestantskim zemljama. Crkva se počela suprotstavljati represiji u svim afričkim zemljama, posebice Keniji. Huntington upozorava na činjenicu da je papa Ivan Pavao II. promovirao teološki konzervativizam te da kršćanstvo možda ipak ne bi moglo dalje poticati demokraciju u društvima. Došlo je i do promjene u ulozi vanjskih činitelja demokratizacije. Turska je zatražila članstvo u Europskoj zajednici 1987. sa željom da osnaži demokratske tendencije te suzbije islamski fundamentalizam. Otvaranjem Istočne Europe 1990. nastala je i mogućnost članstva Mađarske, Čehoslovačke i Poljske. Europska zajednica se našla u dilemi – da li pružiti prvenstvo širenju svog članstva ili produbljivanju ekonomskog i političkog jedinstva? Povlačenje Sovjetskog Saveza omogućilo je demokratizaciju Istočne Europe, a uloga SAD-a ovisila je o njihovoj volji, sposobnosti i privlačnoj snazi.

Utjecaj efekta grude snijega bio je prisutan u Bugarskoj, Rumunjskoj, Jugoslaviji, Mongoliji, Nepal i Albaniji. Imao je i utjecaja na liberalizaciju nekih arapskih i afričkih

zemalja – promjene u Istočnoj Europi potaknule su vođe u Egiptu, Tunisu, Jordanu i Alžiru da stvore više političkog prostora za pokazivanje nezadovoljstva. Jedan je Egipćanin izjavio da je "nemoguće pobjeći od demokracije te da arapski režimi nemaju drugog izbora nego da steknu povjerenje naroda i postanu predmet njegovog izbora".⁴

7. KRITIKA HUNTINGTONA

Uz Huntingtona postoje još neki teoretičari koji se bave temom demokratizacije. John Markoff također govori o valovima demokracije koje definira kao "grupe političkih promjena koje se događaju u bliskom vremenskom periodu u različitim zemljama" (Markoff, 1996: 1). Tokom valova mijenja se organizacija vladavine, ponekad mirnom reformom, a ponekad dramatičnim rušenjem. Valove dijeli na demokratske i antidemokratske. Proučavajući same valove, veliku važnost pridaje djelovanju društvenih pokreta i reformirajućih elita na same političke transformacije i to na transnacionalnoj razini. To pokazuje na primjeru ukidanja ropstva gdje su snažni društveni pokreti protiv ropstva u Engleskoj i SAD- u , francuske reformirajuće elite nakon Francuske revolucije 1848. i zajedničke akcije elita i društvenih pokreta u zemljama Južne Amerike dovele do postepenog ukidanja ropstva na globalnoj razini (Markoff, 1996). Zaključuje da se koncept demokracije definira iznova svakim novim pokretom koji dovodi do političke promjene te da će se to nastavljati i kroz budućnost.

Gerard Alexander usredotočio se na proučavanje konsolidacije demokracije u Zapadnoj Europi kako bi postigao bolje razumijevanje ključnih političkih događaja na tom području i potaknuo raspravu o izgledima konsolidacije u neizvjesnim demokracijama. Teorijom racionalnog izbora objašnjava predanost demokraciji te uvjete pod kojima je ona proizašla na primjeru Španjolske, Francuske, Italije, Njemačke i Britanije, tvrdeći da moćni sektor odbija rušenje demokratskih pravila kada predviđa niske rizike u demokraciji (Alexander : 2002).

Kritike Huntingtonove teorije tri vala demokratizacije uglavnom su konceptualne, fokusirane na Huntingtonovu definiciju demokracije i empirijske, fokusirane na

⁴ preuzeto sa: <http://www.nytimes.com/1989/12/28/world/upheaval-in-the-east-islamic-world-emboldened-dissidents-are-warning-the-rulers.html?scp=5&sq=egypt&st=nyt>

Huntingtonovu mjeru demokratskih tranzicija u postocima na globalnoj skali. Doorenspleet smatra kako Huntington u svojoj definiciji demokracije zanemaruje bitnu dimenziju uključenosti i kritizira Huntingtonovo korištenje mjera baziranih na postotku zemalja koje su bile demokratske u određenom vremenu. Przeworski i suradnici u svojim istraživanjima ne uočavaju strukturu valova i također upućuju kritiku Huntingtonovoj metodologiji (Strand, Hegre, Gates i Dahl, 2012). Skupina norveških teoretičara predložila je, umjesto dihotomne mjere demokracije kakvom se koriste Huntington i Doorenspleet pa i Przewoski, kontinuirani indeks demokracije kojim se mogu evaluirati svi tipovi političkih tranzicija i procijeniti magnitude tranzicija. Takozvani SIP index pretvara trodimenzionalnu konceptualizaciju demokracije u jednodimenzionalnu, skala indeksa rangirana je od 0 (savršena autokracija) do 1 (savršena demokracija). Mjera koju koriste norveški teoretičari potvrđuje Huntingtonovu teoriju o tri vala demokratizacije, uključujući i reverzivne valove između valova. Oni također i predlažu objašnjenje zašto dolazi do valova pri čemu identificiraju tri glavna uzroka zbog kojih dolazi do valova – utjecaj okoline i globalnih prilika na pojedinu državu, narušavanje interne konzistentnosti sistema potiče promjenu političkog sistema te stvaranje novih država nakon Drugog svjetskog rata, za vrijeme dekolonizacije 60-ih i pad SSSR-a (Strand, Hegre, Gates i Dahl, 2012).

Stephen McGlinchey navodi još nekoliko kritika Huntingtonove teorije. Između ostalog, optužuje ga za preveliki američki etnocentrizam koji ga dovodi do tvrdnje da bi nedemokratske zemlje trebale slijediti američki primjer jer ga on smatra pobjedničkim modelom te podsjeća na činjenicu da je došlo do kolapsa Zapadnog financijskog sistema u zadnjih nekoliko godina te da bi slijeđenje takvog modela buduće demokracije moglo dovesti do velikih problema. Huntington tvrdi da će povećani broj demokratskih zemalja dovesti do svijeta slobodnog od međunarodnog sukoba, pri čemu McGlinchey upućuje na Reiterovu studiju koja naglašava da širenje demokracije ne smanjuje nivo konflikta.⁵

⁵ preuzeto sa: <http://www.e-ir.info/2010/09/23/review-a-second-look-at-huntingtons-third-wave-thesis/>

8. NEDOSTATAK DEMOKRACIJE U ARAPSKOME SVIJETU – SLUČAJ

TUNISA I EGIPTA

Kako bi se lakše shvatila dugogodišnja ukorijenjenost autokratskih režima u Tunisu i Egiptu i ponudilo objašnjenje samih uzroka Arapskog proljeća, potrebno je dati kratak pregled povijesti tih zemalja. Za početak ću ukratko spomenuti neke od teorija koje govore o samom nedostatku demokracije u cjelokupnoj arapskoj regiji. Nepostojanje demokracije u arapskim zemljama brojni teoretičari pripisuju kulturnim i religijskim karakteristikama tog područja. To je dovelo do razvoja kulturno esencijalističke interpretacije islama koja pogrešno tvrdi da je islam nekompatibilan s demokracijom, jer je demokracija "nespojiva s određenom kulturnom tradicijom, ne može se transplantirati u zemlje koje ne poznaju ideju građanstva, čija kultura ne priznaje autonomiju individuumu i koje stoga ne barataju konceptima temeljnih sloboda i prava čovjeka" (Matić, 2008 : 285). Kao što ću kasnije pokazati na primjerima Tunisa i Egipta, autoritarizam je rezultat isključivo političkih činitelja. Brojna empirijska istraživanja pokazala su da arapski narod iskazuje veliku potporu demokraciji te ju smatra najboljom političkom opcijom, ali i potvrdila činjenicu da stanovništvo nearapskih muslimanskih zemalja uživa veća politička prava i slobode.⁶ Da kultura pa ni religija ne utječu na nepostojanje demokracije u arapskom svijetu pokazuju i muslimanske zemlje izvan arapskog svijeta koje su uspostavile demokracije, primjerice Indija i indonezija.

U raspravama o deficitu demokracije u arapskome svijetu postoje i teorije koje taj deficit povezuju sa ekonomskim činiteljima. Lipset i Huntington tvrde kako veći ekonomski razvoj države predstavlja preduvjet za razvoj demokracije. Prilično je očito da ova teza ne vrijedi za većinu arapskih zemalja, koje spadaju među najbogatije zemlje svijeta. Te zemlje osiguravaju većinu svjetskih rezervi nafte te se bogate upravo na temelju izvoza nafte. Veliko bogatstvo isključuje potrebu za oporezivanjem građana što sa sobom dovodi smanjenju potrebe za predstavništvom. Kao što je Huntington uočio, što je niži nivo oporezivanja, manje je razloga za javnost da zahtijeva predstavništvo. "Nema oporezivanja bez

⁶ za detaljnije nalaze istraživanja vidjeti: Stepan i Robertson (srpanj 2003) *An "Arab" more than a "Muslim" democracy gap*, Journal of Democracy 14, str. 30 – 44, Jamal i Tessler. (siječanj 2008) *Attitudes in the Arab world*, Journal of Democracy 19, str.: 97-110, Diamond. (siječanj 2010) *Why are there no Arab democracies?*, Journal of Democracy 21, str. 93 – 112, Matić. (prosinac 2008) *Islam i politika: prilog raspravi o uzrocima demokratskog deficita na Bliskom Istoku*, Revija za sociologiju 39 (4), str. 283 – 305

predstavništva" bio je politički zahtjev; "nema predstavništva bez oporezivanja" je politička stvarnost" (Huntington, 2004: 58).

Uzroke autoritarne tradicije moguće je pronaći i u povijesti arapskih zemalja. U slijedećem dijelu ukratko ću opisati povijest Tunisa i Egipta od kolonijalnog razdoblja do razdoblja vladavine Mubaraka i Ben Alija.

8.1. OD KOLONIJALNOG RAZDOBLJA DO USPONA MUBARAKA I BEN ALIJA

Nakon pada Osmanskog carstva i proglašenja Tunisa francuskim protektoratom 1883. i Egipta britanskim 1914., uslijedila je uspostava arbitrarnih granica koja je stvorila sistem nacionalnih država kontroliranih od strane kolonizacijskih administracija. Države nastale u tom razdoblju karakterizirale su snažne policijsko – sigurnosne snage i jaka birokracija koje su služile održavanju političke kontrole od strane kolonizatora. Kolonizacijski period stvorio je i ekonomske probleme što je dovelo do produbljivanja socioekonomskih razlika među stanovništvom i porasta siromaštva. Investicije u obrazovanje, zdravstvo i javne službe bile su minimalne, dok se najviše ulagalo u policijsko – sigurnosne snage. Pratt tvrdi kako je europska vladavina nad arapskim protektoratima sa sobom donijela "sjeme vlastite destrukcije" (Pratt, 2007 : 29). Pojava nacionalnih političkih institucija poput parlamenta i pravnog sustava, europski način obrazovanja, širenje printanih medija kao i novi politički vokabular (nacija, nacionalnost i nacionalizam, nezavisnost, demokracija, sloboda, zakonitost i reprezentacija političkih stranaka, kao i ideološka ostvarenja nacionalizma kroz islamizam i socijalizam) doveli su do povećane političke diskusije među stanovništvom i pojave civilnog društva. Rastom populacije i promjenom uvjeta vlasništva nad poljoprivrednim zemljištima stvoreni su uvjeti za urbanizaciju. Brojni seljaci migrirali su u gradove i zaposlenjem u industrijskom sektoru pridonijeli su formiranju radničke klase. Zabilježena je i pojava urbane srednje klase koju su uglavnom sačinjavali studenti, profesori, odvjetnici, novinari i ostali profesionalci koji su iskoristili blagodati modernog obrazovnog sustava koji se postepeno širio na tom području (Pratt, 2007 : 31). Nezadovoljstvo arbitrarnim granicama dovelo je do prezira spram teritorijalne države i jačanja ideologija nacionalizma i pan– arabizma. Te su ideologije služile izgradnji nacionalnog identiteta kako bi se zemlje lakše oduprijele dominaciji kolonizatora te postigle političku nezavisnost. Egipat je osigurao nominalnu nezavisnost 1922., a 1954. Gamal Abdel Nasser došao je na vlast. Francuzi su u Tunisu 1956.

mirno predali vlast predstavnicima stranke Neo – Destour na čelu koje je bio Habib Bourguiba. Nakon stjecanja nezavisnosti, režimi koji su došli na vlast započeli su proces izgradnje nacionalističkih država s ciljem kompletnog oslobođenja od strane političke i vojne dominacije te izgradnje nacionalnog identiteta. Dolazak novih režima na vlast obilježio je masovni korporatizam građana u svrhu izgradnje nacionalne države. Uvođenjem ISI strategije⁷ pokušao se smanjiti uvoz robe i utjecaj vanjskih investicija te potaknuti domaća proizvodnja. Logika te strategije pomogla je u sudjelovanju radničke klase i zemljoradnika u državnom ekonomskom planu – svojim radom pridonijeli su domaćoj proizvodnji, dok su kao potrošači sudjelovali u ekonomiji. Socijalna davanja poput zdravstvenog osiguranja, besplatnog obrazovanja, garancije zapošljavanja, subvencije za hranu kao i ostale mjere omogućila su integraciju građana u nacionalnu državu i time dovela do konsolidacije režimskog autoriteta (Pratt, 2007 : 42). Drugi način kooptiranja bio je vidljiv kroz korporatizaciju organizacija civilnog društva. Nasser je dozvolio stvaranje društvenih i političkih organizacija koje će zatim biti inkorporirane u državu te je uvedeno jednostranačje i osnovana Arapska socijalistička unija. Snažna anti – imperijalistička ideologija također je bio važan faktor koji je doveo do konsolidacije režima. Sueska kriza 1956. označila je Nassera kao "političkog pobjednika nad imperijalističkim agresorima" (Pratt, 2007 : 41) . Važnu ulogu u konsolidaciji tuniskog režima imao je tuniski radnički sindikat (UGTT) koji je pružio veliku potpru Bourgibi. Drugi važan faktor u konsolidaciji režima bio je snažan pokret za emancipaciju žena koji je samo nekoliko mjeseci nakon neovisnosti podupro Bourgiba sa uvođenjem Zakona o osobnom statusu koji je između ostalog ukinuo poligamiju, prisilu na brak i povišio legalnu granicu godina za stupanje u brak.

Već početkom sedamdesetih godina, novonastali režimi počeli su se suočavati s velikim ekonomskim problemima uzrokovanih nedostacima ISI strategije. Kako bi umanjili strukturalne probleme, Tunis i Egipat bili su prisiljeni na posudbu izvana ili uvođenje velikih mjera štednje. To je dovelo do nezadovoljstva među građanima te se u tom razdoblju Tunis i Egipat suočavaju s brojnim radničkim štrajkovima i prosvjedima studenata te činjenicom da je legitimnost režima umanjena. Poraz u ratu s Izraelom 1967. također je oslabio režime

⁷ strategija bazirana na ideji da se države mogu razvijati zamjenom uvoznih proizvoda sa lokalno proizvedenim alternativama: označava uspostavu domaćih industrija za proizvodnju dobara

Egipta i Sirije. Kako bi riješili ekonomske probleme režimi su uveli nove mjere koje su poticale razvoj privatnog sektora te vanjske investicije, tzv. *infitah*⁸ mjere. Tunis je proveo denacionalizaciju brojnih tvrtki i raspustio zadruge nastale šezdesetih godina, u Egiptu je Nasserov nasljednik Anwar al – Sadat uveo mjere koje su privukle ulaganja bogatih zaljevskih zemalja, kao i zemalja Zapada. Provođenje tih mjera i potpisivanje mirovnog ugovora s Izraelom 1979. učvrstilo je egipatsku poziciju prema Zapadu.

Osamdesetih godina reforme su se pokazale nedovoljnim da potaknu potreban ekonomski rast. Vanjski dug i inflacija su povećani, a nezaposlenost među mladima se širila. Nedovoljno ulaganje u urbanu infrastrukturu dovelo je do stambenih problema i raspada zdravstvenog i obrazovnog sistema. U takvome stanju, režimi su bili prisiljeni uvesti mjere štednje, što je ponovo dovelo do prosvjeda. Oni su bili spontani i uglavnom su ih predvodili nezaposleni mladi i studenti. U Tunisu su započeli u najsiriromašnijem dijelu regije i osim loše ekonomske situacije i povećanja socijalnih nejednakosti, osuđivali su "korupciju, nepotizam, autoritarizam i nekompetentnost režima" (Pratt, 2007 : 92). Sigurnosne snage oštro su odgovorile na prosvjede što je rezultiralo sa uhićenjem, ranjavanjem pa i ubijanjem aktivista. S vremenom je mir ponovno uspostavljen i vlada je poništila povišene cijene proizvoda i vratila potrošačke subvencije.

Osamdesete su godine obilježile naznake političke liberalizacije. Dolazak Hosnija Mubaraka na čelo Egipta 1981. te Zine El Abidine Ben Alija na čelo Tunisa 1987. označilo je velike političke promjene u tim zemljama, iako su one poticane od strane samih režima kako bi se održali na vlasti nakon suočavanja s krizom legitimiteta zbog brojnih aktivnosti organizacija civilnog društva i nezadovoljstva ekonomskom situacijom i mjerama štednje. Liberalizacija je ostvarena u vidu otvaranja dijaloga s opozicijom, oslobođenja političkih zatvorenika i povećanja tolerantnosti prema islamistima te povećanja civilnih i političkih prava građana. Ipak, nedugo nakon toga uslijedilo je razdoblje ponovne uspostave kontrole nad opozicijskim strankama, izborima, islamistima, medijima i organizacijama civilnog društva. Kienle napominje kako je taj proces doveo do narušavanja pozitivnih i negativnih sloboda, pri čemu prve označavaju slobodu sudjelovanja u izboru vladajućih, a druge se odnose na civilna i

⁸ "politika otvorenih vrata", služi poticanju privatnih investicija

ljudska prava (Kienle, 1998 : 220). U tom razdoblju, islamske skupine u Tunisu i Egiptu (posebice Ennahda i Muslimansko bratstvo) suočile su se sa velikom represijom od strane države (uhićenja, suđenja i mučenje pripadnika tih skupina), izbori su postojali, ali su rezultati izbora redovito išli u korist vladajućih stranaka, pripadnici radničkih i profesionalnih sindikata bili su zastrašivani, a kontrola nad medijima je pojačana.

8. 2. ULOGA CIVILNOG DRUŠTVA

Organizacije civilnog društva podupirale su antiimeprijalističke i populističke ideologije tokom antikolonijalnog razdoblja, no sedamdesetih godina njihova je potpora smanjena zbog režimskog "napuštanja arapskog socijalizma, neuspjeha modernizacije, povećanja socioekonomske nejednakosti i povećanja američkog utjecaja u regiji" (Pratt, 2007 : 68). To je dovelo do pojave novih društvenih pokreta koji su se zalagali za veća civilna prava, političke reforme i ljudska prava, kao i prava žena. Studentski prosvjedi u Egiptu ojačali su nakon vojnog poraza 1967. te su bili pravo mjerilo dubine nezadovoljstva režimom. Brojni sindikati također su se pridružili kritici režima te je naglo porastao broj radničkih prosvjeda. Najava smanjenja potrošačkih subvencija dovela je do velikih prosvjeda (tzv. ustanci kruha) 1977. u Egiptu, a godinu kasnije u Tunisu su dugogodišnji prosvjedi kulminirali generalnim štrajkom. Iako su prosvjedi bili česti u tom razdoblju, njihov je cilj bio ostvariti izgubljene povlastice radije nego zatražiti reformu sistema. Pokret za prava žena doživio je transformaciju u pogledu borbe za još većim pravima žena u privatnoj sferi, odnosno poziciji žena kod kuće te kodifikaciji unutar Zakona o osobnom statusu. Početak sedamdesetih označio je i početak pokreta za ljudska prava u arapskome svijetu kao odgovor na tadašnju političku situaciju.

Razvoj civilnog društva nastavljen je i u počecima dvadeset i prvog stoljeća povezivanjem s "regionalnim i međunarodnim mrežama, zahtjevima za slobodnim i otvorenim medijima, širenjem demokratskih vrijednosti i zalaganjem za prava žena" (Kubba, 2000 : 87). Širenju političkih debata pripomogle su satelitske televizije, od kojih je najpoznatija katarska *Al Jazeera*, zbog čijeg su utjecaja brojni arapski režimi prijetili diplomatskim bojkotom Katara, te razvoj internet foruma i blogova, pa i sve veći broj korisnika Facebooka i Twittera. To je omogućilo širenje informacija te kasnije lakšu organizaciju aktivista. Prvo desetljeće dvadeset i prvog stoljeća obilježilo je nekoliko značajnijih pobuna od kojih ću izdvojiti onu egipatskog

*Kifaya*⁹ pokreta nastalog 2004. kao i prosvjede 2008. koje su predvodili pripadnici pokreta 6. travnja. *Kifaya* pokret zalagao se za "demokraciju i progres oduzimanjem moći vladajućoj stranci obustavom svih zakona koji ograničavaju javne i individualne slobode, ustavnu reformu koja bi omogućila direktne i kompetitivne predsjedničke izbore, ograničene uvjete i moć predsjednika, jaču parlamentarnu i sudsku neovisnost, slobodu medija, osnivanje novih političkih stranaka i održavanje slobodnih i nepristranih parlamentarnih izbora" (Dunne i Radwan, 2013 : 90). Pokret 6. travnja stvoren je 2008. na taj datum, kada su tekstilci u Mahalli započeli svoj prosvjed. Ahmed Maher, vođa pokreta 6. travnja preko Facebooka je pozivao ljude na prosvjed, što je na kraju rezultiralo sa sedamdeset tisuća ljudi na ulici, nešto što Egipat nikada prije nije vidio. Od tog momenta pokret se trudio pridobiti ljude na ulicu kako bi iskazali svoje mišljenje protiv represivne vlade pod kojom žive. Zatražena je pomoć bivših pripadnika srpskog studentskog pokreta *Otpor* koji je uspješno svrgnuo Slobodana Miloševića. Naučili su Egipćane kako organizirati, mobilizirati i trenirati ljude za nenasilne akcije te ih dovući na ulicu.

Lipset i Lakin organizacije civilnog društva smatraju važnim za razvoj demokracije, pri čemu određuju tri najbitnija razloga za to. Prvi se odnosi na zajedničko sudjelovanje svih sudionika, pri čemu smatraju da građansko društvo pridonosi demokraciji. Drugo, organizacije civilnog društva smatraju poligonima za obuku potencijalnih vođa u demokraciji na temelju djelovanja sekundarnih asocijacija poput govorništva, uvjerljivosti i umijeća kompromisa. I kao zadnji razlog navode hipotezu o posredovanju, pri čemu organizacije civilnog društva uvode individualne interese u politički sustav (Lipset i Lakin, 2006 : 83). Civilna društva su kroz povijest imala veliku ulogu u širenju demokratskih ideja među tuniskim i egipatskim stanovništvom, kao i za vrijeme Arapskog proljeća. Dugogodišnja tradicija prosvjedovanja i novi načini mobiliziranja aktivista omogućili su nastanak vala prosvjeda koji se ubrzo prenio na ostatak regije te imao pozitivan učinak na ishod samih pobuna, što ću detaljnije objasniti u dijelu o početku te krajnjem ishodu Arapskog proljeća. No, prije toga valja spomenuti eventualnu prepreku demokraciji, a to je snažan islamski pokret prisutan u arapskome svijetu. Plattner govori da arapske zemlje "u suprotstavljanju tiranskim režimima imaju diskurs i svjetonazor drugačiji od liberalne demokracije kojem se mogu prikloniti, a to je

⁹ neslužbeni naziv egipatskog pokreta za promjenu; na arapskome znači "dosta"

islamizam" (Plattner, 2011 : 7). U slijedećem ću dijelu ukratko opisati utjecaj islamskog pokreta u arapskom svijetu, s naglaskom na tunisku Ennahdu i egipatsko Muslimansko bratstvo.

8. 3. ULOGA ISLAMSKOG POKRETA

Nastanak suvremenog islamskog pokreta povezan je sa slabljenjem nacionalističkog pokreta sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Poraz u ratu 1967., otvaranje ekonomske politike vanjskim utjecajima, povećanje nezaposlenosti doveli su i do krize nacionalnog identiteta. Kako napominje Pratt, sve jači osjećaji alienacije i potraga za autentičnim nacionalnim identitetom omogućili su islamskom pokretu da stvori novi diskurs kulturnog nacionalizma baziran na konstrukciji islamskog identiteta (Pratt, 2007 : 77), pozivajući na obnavljanje tradicionalnih vrijednosti i načela islama. Bitan vanjski faktor koji je doprinio razvoju islamskog pokreta bio je uspjeh Iranske revolucije 1979. , koja je ulijevala nadu da je islamska revolucija moguća. U svome razvojnem putu islamizam je prošao nekoliko različitih faza tokom kojih je formirao svoja temeljna načela te ih prilagođavao aktualnim političkim situacijama. Matić navodi karakteristike suvremene islamističke ideologije – apsolutnu suverenost Boga, odnosno tumačenje da je Bog jedini vladar i zakonodavac te da je svrha vlasti provođenje njegovog zakona temeljenog na šerijatskim odredbama; povratak na "ispravan put", odnosno vraćanje temeljnim načelima i propisima islama koje je danas zanemareno, što je dovelo do propadanja islamske zajednice (*umme*); islamski poredak, koji istodobno obuhvaća religiju, način života i državu, a svo troje treba biti organizirano prema odredbama šerijata; unitarni univerzalizam, odnosno koncept da je Bog transcendentan, jedan i jedinstven; ideološki naglasak na islamskoj državi; te šesti stup, džihad, koji se uglavnom odnosi na militantne islamske skupine (Matić, 2011 : 48-50).

Dvije su islamske organizacije koje su zauzele vodeće mjesto u raspravama o budućnosti islamskog pokreta nakon Arapskog proljeća, a to su tuniska Ennahda i egipatsko Muslimansko bratstvo. Obje stranke imaju dugu povijest djelovanja i bile su suočene sa velikom represijom od strane bivših režima koji su ih smatrali prijetnjama, pa su zabranili njihovo djelovanje i uhitili njihove pripadnike. Rachid Al – Ghannouchi, utemeljitelj tuniske Ennahde uhićen je osamdesetih godina, nakon što su i Bourgiba i Ben Ali zabranili djelovanje svih političkih stranaka. Al – Ghannouchi je izlaskom iz zatvora mnoge godine proveo u egzilu

te se ponovo vratio u Tunis 2011., nakon Ben Alijevog odlaska iz zemlje. Muslimansko bratstvo osnovano je 1928. u Egiptu, pod vodstvom Hassana al – Banne, s idejom socijalne reforme temeljene na načelima Kur'ana. Primarni zadatak muslimana predstavljala je prvenstveno obnova vjere, a zatim preporod. Al – Baana je europski utjecaj za vrijeme kolonizacijskog perioda smatrao pogubnim za identitet i opstanak muslimanske zajednice. Prvih godina postojanja Muslimansko bratstvo je bilo usmjereno na pružanje pomoći društvenim masama, diskusije o religiji te širenju mreže društvenih organizacija. Sjedište organizacije premješteno je 1932. u Kairo, te su stvarani ogranci diljem Egipta, ali i izvan njega. Od sedamdesetih godina, Muslimansko bratstvo posvetilo se političkom djelovanju te odbacilo bilo kakav oblik nasilja, a priznavanjem političkog pluralizma osamdesetih krenuli su stvarati koalicije sa sekularnim političkim strankama (Bilandžić i Matić, 2011 : 45). Prema Al – Baani, Muslimansko bratstvo predstavljalo je pokret, a ne političku stranku, usmjeren na "reformu islamskog svijeta na svakom nivou – od individualnog do obiteljskog i od društvenog do političkog – prema modelu islamske osnivačke generacije" (Haqqani, 2008 : 15).

Nakon revolucija 2011. i osvajanja vlasti, Ennahda i Muslimansko bratstvo suočeni su sa brojnim kritikama da su ideološki oteli revolucije i problemom konsolidacije demokracije. O religijskoj situaciji nakon Arapskog proljeća detaljnije ću govoriti u drugome dijelu rada.

9. ARAPSKO PROLJEĆE

9. 1. POČETAK ARAPSKOG PROLJEĆA

Nakon vala prosvjeda sredinom 2000-ih ispostavilo se da su režimi povratili kontrolu. Državne službe su nazadovale, obitelji su se suočavale sa prenapučenim i loše vođenim školama i bolnicama. Korumpirana i nasilna policija i indiferentni birokrati bili su primarne točke kontakta između građana i države. Korupcija je postajala sveprisutna. Ekonomija je propadala, srednja je klasa nestala, dok su se siromašni borili za preživljavanje, a mladi nailazili na zatvorena vrata (Lynch, 2012). Sve su ovo bili razlozi pobuna koje su svrgnule tuniskog i egipatskog diktatora u manje od dva mjeseca. Iako su događaji u Tunisu bili na

marginu međunarodne pozornosti, inspirirali su širenje pobune diljem regije te se činilo da je fundamentalna promjena moguća. Al Jazeera i društveni mediji izvještavali su o događajima u Tunisu i Egiptu; Tunis se odjednom našao u središtu arapske javne debate. Svaki petak prosvjednici su zauzimali gradske trgove, klicali iste slogane – *Irhal* (odlazite), *Al – Shaab Yureed Isqat al – Nizam* (ljudi žele srušiti režim). Time se ponovo promovirao pan- arapski identitet te zagovarala temeljna politička reforma.

Ključni pokretači pobune bili su mlađi stanovnici koji su se "nevjerojatno snalažljivo služili društvenim mrežama kao alatima za stvaranje pokreta" (Horvat, 2011 : 11). Prosvjedi na ovim prostorima nisu bili nova pojava, no ono što je ovaj put bilo drugačije je činjenica da su Ben Ali i Mubarak uspješno svrgnuti, tradicionalni odgovori režima na prosvjede su bili neuspješni, lokalni prosvjedi formirani su u koherentan regionalni narativ zahvaljujući Al Jazeera i društvenim medijima, a prosvjedi su se brzo širili na gotovo sve zemlje regije (Lynch, 2012). "U najboljoj sekularno – demokratskoj tradiciji, ljudi se naprosto bune protiv represivnog režima, njegove korupcije i siromaštva, tražeći slobodu i ekonomsku nadu. Cinična mudrost zapadnih liberala, prema kojoj je u arapskim državama izvorni smisao demokracije ograničen na uske liberalne elite, dok se velika većina može mobilizirati tek kroz religijski fundamentalizam ili nacionalizam, pokazala se pogrešnom" (Žižek, 2011 : 18).

9. 2. 1.TUNIS

Ben Alijev režim bio je ekstremna obiteljska kleptokracija.¹⁰ Iako otkrivena zahvaljujući Wikileaksu, većina je Tunižana već bila upoznata sa tom činjenicom. Mladi su bili posebice frustrirani zbog nedostatka ekonomskih mogućnosti – iako je Tunis pod Ben Alijem bio na glasu kao država sa najzdravijom ekonomijom na području Magreba, vlada nije uspjela generirati dovoljno mogućnosti za zaposlenje brzo rastuće populacije (Alexander, 2011). Kako govori Tariq Ali, tuniska agrikultura bila je uništena, sve je bilo podređeno turizmu i bogatašima. Iako je država mnogo odvajala za obrazovanje, nezaposlenost je i dalje bila

¹⁰ označava režime u kojima je korupcija na najvišoj razini vlasti dosegla toliki nivo da se smatra institucijom poretka

velika.¹¹ Oko 45 % visokoobrazovanih mladih (koji su sačinjavali oko 30% cjelokupnog stanovništva) suočavalo se s nemogućnosti zaposlenja. Osim nezaposlenosti, Schraeder i Redissi uzrocima radikalne promjene smatraju i ostale socioekonomske probleme, poput rasta cijena hrane (prosječna tuniska obitelj ulagala je oko 36% kućnog budžeta samo za hranu), povećanje Ben Alijeve autoritarnosti koja se očitovala u kontinuiranim "pobjedama" na predsjedničkim izborima, smanjenje civilnih sloboda, o čemu je izvjestio i Freedom House¹² te rastuću korupciju. Snažna vojska i sigurnosne snage koje su brojčano prelazile one dvostruko mnogoljudnije Francuske učvrstile su državnu kontrolu (Schraeder i Redissi, 2011). Ben Alijev režim održavao je visoki nivo kontrole medija te javnog diskursa – lokalni mediji bili su cenzurirani, a vlasnici privatnih medija bili su odani režimu. Sve je to sprečavalo bilo kakvu značajniju javnu debatu. Nekoliko godina prije početka pobune 2010. u društvu se počelo govoriti o korupciji u državi te se javni diskurs preselio u virtualni prostor. Uslijedilo je blokiranje nekolicine web stranica koje su bile smatrane prijetnjom. Facebook, doduše, nije bio smatran prijetnjom te je ostao odblokiran što je ubrzo dovelo do toga da Tunis postane jedna od zemalja sa najvećim brojem članova Facebooka. Tuniski režim zabranio je i formalni izričaj političkog islamizma. Izrazita sekularnost države odvojila je Tunis od većine ostalih arapskih zemalja.

Samozapaljenje Mohammeda Bouazizia 17. prosinca 2010. označilo je početak Arapskog proljeća. Odrastajući u Sidi Bouzidu, malenom osiromašenom gradiću u unutrašnjosti Tunisa, bez oca, sa majkom i šestero braće i sestara, Mohammed je sa deset godina počeo prodavati voće i povrće kako bi prehranio obitelj. Odrekao se obrazovanja kako bi ga omogućio svojim sestrama. Podnio je više molbi lokalnom gradskom vijeću kako bi dobio dozvolu za postavljanje trgovine, no svaki puta je bio odbijen. Ujutro 17. prosinca otišao je prodavati voće i povrće kao i svakog prethodnog dana, no zaustavila ga je komunalna redarka te mu zaplijenila voće, povrće i vage koje je posudio od prijatelja. Prema riječima njegove sestre, redarka je uvrijedila njegovog mrtvog oca, ismijala njegov skroman posao i potom ga

¹¹ preuzeto sa: http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=ZfEnCVFvDMI#!

¹² neprofitna organizacija koja nadgleda politička prava i civilne slobode diljem svijeta, osnovana u New Yorku 1941.

ošamarila pred nekolicinom ljudi.¹³ Sramotan čin doveo ga je do ruba očaja – malo prije podneva vratio se na isto mjesto, polio benzinom i zapalio. Skupina ljudi koja je bila prisutna mobitelima je snimila događaj i reakcije okupljenih. Zahvaljujući Facebooku, Twitteru i YouTubeu, vijest o Bouazizijevu samozapaljenju proširila se diljem Tunisa i cijele regije te je dovela do početka ustanka tuniskog naroda protiv Ben Alijevog režima.

Ono što je započelo sa depresivnim prosvjedom jednog mladića protiv nezaposlenosti u Sidi Bouzidu brzo se proširilo na ostale regije i probleme. Unutar nekoliko dana od Bouazizijevog pokušaja samoubojstva "pred lokalnim vladinim uredom, studenti, učitelji, odvjetnici, novinari, aktivisti za ljudska prava, sindikalisti i opozicijski političari izašli su na ulice nekolicine gradova kako bi osudili vladinu ekonomsku politiku, represiju svakog oblika kriticisma i mafijašku korupciju kojom se obogaćuju članovi predsjednikove obitelji" (Alexander, 2011 : 45). Tuniske sigurnosne snage tradicionalno su odgovorile na prosvjednike okupljene pred policijskom stanicom u Sidi Bouzidu – otvorena paljba te blokiranje izlaza i ulaza u izolirane južne gradove. Oštar odgovor režima uzrokovao je brojna ubojstva prosvjednika što je dovelo do daljnjeg mobiliziranja masa. Pokušaj režima da izolira Sidi Bouzid bio je neuspješan. Tome su ponajviše doprinijeli društveni mediji, posebice Facebook, pomoću kojeg su prosvjednici mogli aktivno izvještavati o represiji. Tunis i Al Jazeera nisu uvijek bili u dobrim odnosima – Tunis je optuživao Al Jazeeru za vođenje agresivne kampanje protiv njega, Ben Ali je u svom obraćanju naciji rekao kako su prosvjedi orkestrirani od strane Al Jazeera. Ipak, Al Jazeera je uspjela razviti inovativne načine korištenja društvenih medija te je izgradila snažne odnose s online aktivistima.

Krajem prosinca prosvjedi su započeli u gradu Kasserine, u kojem su 1984. započeli štrajkovi izazvani naglim povećanjem cijena osnovnih namirnica (poznati kao "ustanci kruha"). Skupina odvjetnika izašla je na ulice kako bi demonstrirali solidarnost sa događajima u Sidi Bouzidu. Mejdi Gharsalli, jedan od odvjetnika, smatra kako je taj prosvjed ohrabrio mlade da im se pridruže, da su uspješno slomili osjećaj straha i nemoći.¹⁴ No osjećaj straha i nemoći postajao je sve prisutniji kod Ben Alija – na prosvjednike je počeo pucati pravim

¹³ preuzeto sa: http://www.youtube.com/watch?v=b8_4OzV8DLw

¹⁴ preuzeto sa: http://www.youtube.com/watch?v=b8_4OzV8DLw

streljivom. Tuniska policija postavila je snajpere na sva mjesta sa visokim zgradama, a njihova zadaća bilo je pucanje sa krajnjim ciljom ubijanja. Svjedoci govore kako su meci ranjenicima ostavljali duboke rupe i zatim se proširili tijelom. Facebook i ostale društvene mreže ponovo su postali zaslužni za širenje slika napada internetom. Mohammed Bouazizi preminuo je 4. siječnja. Tisuće ljudi prisustvovala su njegovom sprovodu i ta se slika također ubrzo proširila internetom. Sistem represije dvadesetog stoljeća više se nije mogao nositi sa medijima dvadeset i prvog stoljeća.¹⁵ Ben Ali pokušao je pronaći saveznike u vojsci, naredivši im da pucaju na prosvjednike. Vojska je to odbila i u tom momentu došlo je do odvajanja vojske od Ben Alijevog režima. U petak 14. siječnja tisuće ljudi ponovo su izašle na ulice demonstrirajući ispred Ministarstva unutarnjih poslova. Tu večer, premijer Mohamed Ghannouchi obznanio je Ben Alijev odlazak iz zemlje, koji je utočište pronašao u prijateljskoj Saudijskoj Arabiji.

Politički zatvorenici bili su konačno oslobođeni, Fouad Mebazza proglašen je privremenim predsjednikom, dok je Ghannouchi bio zadužen za sastavljanje nove vlade. Sveprožimajući duh mladenačke solidarnosti zbližio je starije generacije, obitelji i ostale. Pretučivanja, uhićenja i policijska brutalnost kroz medije su dospjeli do prethodno pasivnih promatrača te ih navela na masovnu mobilizaciju. U tjednima koji su uslijedili nakon Ben Alijevog odlaska, ritam prosvjeda sinkronizirao se diljem regije. Svaki petak kada su se muslimani okupljali za molitvu postajao je "dan gnjeva", a periodični prosvjedi tokom tjedna dominirali su regionalnom agendom. Al- Jazeera i ostali regionalni mediji izvještavali su o prosvjedima kao jedinstvenom događaju (Lynch, 2012).

Odlazak Ben Alija označio je veliku pobjedu tuniskog naroda, no prava borba je tek započinjala. Nakon revolucije, Tunis se suočio sa daljnim padom ekonomskog rasta, gubicima prihoda od turizma te i dalje prisutnom nezaposlenosti. Prosvjednici su i dalje bili na ulicama, zahtijevajući raskidanje postojeće vlade i opoziv ustava te sastavljanje nove vlade koja će napisati novi ustav, organizirati izbore i nadgledati tranziciju prema demokraciji.¹⁶ Ghannouchi je pod pritiskom prosvjednika 27. veljače dao ostavku na mjesto premijera, a

¹⁵ preuzeto sa: http://www.youtube.com/watch?v=b8_4OzV8DLw

¹⁶ preuzeto sa: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/feb/27/tunisian-prime-minister-ghannouchi-resigns>

Mebazza je kao zamjenu odredio Beji Caid Essebsia. 23. listopada 2011. održani su prvi demokratski izbori u povijesti Tunisa koje je sa 42% glasova osvojila islamistička stranka Ennahda. U koaliciji sa Kongresom za republiku i Ettakatolom, 12. prosinca odlučeno je da će novi predsjednik Tunisa biti Moncef Marzouki (Kongres za republiku), premijer Hamadi Jebali (Ennahda), a predsjednik parlamenta Mustafa Ben Jaafar (Ettakatol). U veljači 2013., nakon što je Jebalijev prijedlog vlade sastavljene od tehnokrata odbijen, na mjesto premijera došao je Ennahdin Ali Laarayedh.¹⁷

Tunis se činio kao zemlja koja bi mogla provesti uspješnu političku tranziciju u demokraciju, međutim, u veljači i srpnju 2013. ubijeni su pripadnici ljevičarske opozicijske stranke što je dovelo do nove političke krize u toj zemlji.¹⁸ Ubojstvo snažnih kritičara Ennahde pokrenulo je lavinu prosvjeda s ciljem rušenja parlamenta, a najveća tuniska radnička organizacija pozvala je na generalni štrajk iako je Ennahda osudila ubojstva tvrdeći kako su bila usmjerena usporavanju procesa demokratizacije i ubijanju jedinog uspješnog modela u regiji.¹⁹ Prosvjedi su bili dodatno potaknuti činjenicom da je egipatska vojska srušila demokratski izabranog predsjednika Morsija, o čemu će biti više riječi u slijedećem poglavlju. Prosvjednici su smatrali da je Ennahda ideološki otela tunisku revoluciju, koristeći religijski diskurs za pridobivanje pristalica i glasača. Vlasti su pokrenule istragu o ubojstvima pripadnika opozicije te je utvrđeno da je za njih odgovorna ultrakonzervativna islamistička grupa Ansar al – Sharia, koju je premijer Ali Laarayedh proglasio terorističkom.²⁰

Svi su ti događaji doveli do napete i naizgled neriješive situacije u Tunisu, što je rezultiralo ostavkom Ennahdina premijera Alia Larayedha. Zamijenio ga je Mehdi Jomma, uspostavivši tehnokratsku vladu koja će vladati do sljedećih izbora koji su planirani za ovu godinu, a 27. siječnja predsjednik Marzouki odobrio je novi ustav, koji između ostalog garantira jednaka prava muškarcima i ženama, zahtijeva brigu države o okolišu, suzbijanje korupcije, a sloboda

¹⁷ preuzeto sa: <http://www.guardian.co.uk/world/2013/feb/22/tunisia-annahda-prime-minister?INTCMP=SRCH>

¹⁸ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/25/tunisia-opposition-leader-gunned-down>

¹⁹ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/25/tunisia-protests-killing-leader>

²⁰ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2013/aug/27/tunisia-declares-ansar-al-shari-terrorists>

mišljenja i savjesti je zagarantirana.²¹ Odobrenje ovog ustava daje veliku nadu da će Tunis sigurno zakoračiti u eru demokracije i da će konačan cilj pobune iz 2011. biti ostvaren, međutim, Tunis se kao i većina ostalih arapskih zemalja i tri godine nakon revolucije bori sa velikim ekonomskim problemima. Važno je naglasiti da su upravo ti problemi bili poticaj pobunama i da odobrenje novog ustava ne znači rješavanje i dalje prisutnih strukturalnih problema Tunisa.

9. 2. 2. EGIPAT

Egipat je sa svojih osamdeset milijuna stanovnika najveća arapska zemlja. Ovisan o SAD-u i Izraelu, Egipat je pod Mubarakom bio prisiljen održavati stabilnost u regiji. Događaji za vrijeme Arapskog proljeća bili važan poticaj ostalim zemljama arapskog svijeta da se ugledaju na egipatski primjer i ustanu protiv režima.

Ključni pokretači mobilizacije bili su mladi i obrazovani Egipćani koji su se suočavali sa nezaposlenošću te ograničenom slobodom izražavanja mišljenja. Kao ključ uspjeha napomenuti su zajedništvo, discipliniranost, planiranje te jasnoća zahtjeva. Zajedništvo Egipćana očitovalo se u tome što su prosvjedovali i stari i mladi, zaposleni i nezaposleni, kršćani i muslimani. Bilo je vidljivo i u činjenici da su svi arapski narodi pomno pratili revolucije u svim zemljama te se s njima poistovjećivali. Discipliniranost i planiranje bili su vidljivi na par načina – obavijesti o početku i mjestu prosvjeda bile su odaslane preko društvenih mreža i SMS poruka; prosvjednici su nakon okupacije trga Tahrir sami kontrolirali tko ulazi na trg kako bi spriječili neredu i organizirali vlastitu prvu pomoć; skupljali su i raznosili hranu i piće koju su stanovnici dobrovoljno darovali prosvjednicima; svi su prosvjedi bili uglavnom nenasilni. "Za fizičko nasilje odgovorni su bili Mubarakovi razbojnici koji su na Tahrir došli konjima i devama, napadajući prosvjednike – a prosvjednici su se samo nastojali obraniti" (Žižek, 2011 : 48). Zahtjevi su bili konkretni i jasni i kako je vođa pokreta 6. travnja

²¹ preuzeto sa: <http://www.aljazeera.com/news/africa/2014/01/tunisia-assembly-approves-new-constitution-201412622480531861.html>

sam naglasio, zahtjevi su bili "raspuštanje vlade, ukidanje zakona o izvanrednom stanju te reforma ustava i vladine politike".²²

Početak prosvjeda bio je određen za 25. siječnja. Taj se datum u Egiptu inače obilježavao kao "Dan policije", no prosvjednici su na taj dan odlučili napraviti prosvjed protiv policije koja je uporno radila u korist režima te premlaćivala narod. Masovni prosvjedi započeti 25. siječnja bili su središnji moment koji je transformirao lokalne političke borbe u jedinstvenu i koherentnu regionalnu pobunu. Tuniski primjer doprinio je uspjehu egipatskih prosvjeda. Odgovor režima na prosvjede 25. siječnja bili su "isključenje interneta, unajmljivanje razbojnika kako bi napadali nedužne prosvjednike, snažna državna propaganda usmjerena protiv stranih novinara te neuspješna ponuda alternativnog puta ka promjeni" (Lynch, 2011 : 72). Režim je vršio strogu kontrolu nad medijima, svako kritiziranje režima ili predsjednika bilo je strogo zabranjeno. Organizatori prosvjeda su internetom širili krive informacije o lokaciji i vremenu prosvjeda kako bi prevarili državne sigurnosne snage, dok su prave informacije slali preko SMS poruka. Povijest egipatskih neuspjelih prosvjeda naučila je novu generaciju aktivista kako prosvjedovati, organizirati se i boriti protiv represivnog režima. 26. siječnja vlada je isključila internet diljem zemlje, dok je Vodafone (blisko povezan sa režimom) također isključio svoje usluge te onemogućio slanje SMS poruka. S obzirom da su prosvjedi već započeli, organizacija i koordinacija više nisu bile potrebne; neki su prosvjednici i dalje mogli postavljati sadržaje na internet zahvaljujući satelitima i posjedovanju *smartphonea*; drugi su iskoristili luksuzne hotele kao pristupe internetu, s obzirom da u njima vlada nije isključila internet kako ih strani poslovnjaci i turisti ne bi napustili. Po svoj prilici, nedostatak interneta doveo je do još većeg broja prosvjednika na ulicama, a taj je broj uvelike premašio broj policajaca i pripadnika sigurnosnih snaga (Lynch, 2011).

U petak, 28. siječnja, došlo je do velikih sukoba s policijom, no prosvjednici su uspjeli zauzeti trg Tahrir. Postavili su šatore koji su omogućili zaštitu i skupljanje političkog vodstva koje je formiralo zahtjeve i brinulo da se revolucija ne razvodni. Postavljene su i barikade kako bi štitile prosvjednike od sigurnosnih snaga i plaćenih razbojnika. Unatoč tenzijama i strahu, duh zajedništva je prevladao i ljudi različitih stilova života i različitih političkih

²² preuzeto sa: <http://www.youtube.com/watch?v=BSZ7Ln5KzRU>

uvjerenja pridružili su se projektu nacionalnog oslobođenja (Lynch, 2012). Mubarak se po prvi puta obratio javnosti obećavši političke reforme. Dan kasnije, prosvjedima se službeno pridružilo Muslimansko bratstvo. Vojska je donijela odluku koja je bila ključ uspjeha prosvjeda – neće napadati prosvjednike. Razlog tome bilo je pozivanje na patriotizam te duboko ukorijenjen koncept vojske kao zaštitnika nacije, a ne režima, ali i Obamin pritisak na vojsku da to ne čini.

Mubarakovi pristaše su 2. veljače dojahali devama na trg Tahrir i počeli premlaćivati prosvjednike.²³ "Bitka deva" nije uspjela u naumu da isprazni trg ,već je, slično kao i isključenje interneta, dovela do još veće mobilizacije prosvjednika. 11. veljače, samo osamnaest dana od početka prosvjeda, na nacionalnoj se televiziji pojavio potpredsjednik Omar Suleiman i obznanio da Mubarak odlazi. Vojska je preuzela vlast do održavanja demokratskih izbora, raspustila egipatski parlament i suspendirala postojeći ustav. 19. ožujka održan je referendum o novom ustavu – sa 77% glasova za, birači su podržali izmjenu ustava.²⁴ Prvi demokratski predsjednički izbori održani su 24. lipnja 2012. – novi predsjednik Egipta postao je Mohamed Morsi, pripadnik Muslimanskog bratstva.²⁵

Morsi i Muslimansko bratstvo ubrzo su postali meta brojnih kritičara zbog nacrtu novog ustava koji se temeljio na islamskom zakonu te prijetio potkopavanju ženskih prava. Uz to, Morsi je krajem 2012. donio dekret kojim si je osigurao sudski imunitet (nemogućnost pravne promjene njegovih odluka) i široku moć vladanja.²⁶ Pod prijetnjom stvaranja nove diktature došlo je do polarizacije egipatskog društva. Opozicija je organizirala masovan prosvjed protiv Morsija 30. lipnja, dan kasnije, egipatska je vojska izdala ultimatum Morsiju kako bi ga pritislula da udovolji zahtjevima većine Egipćana, no već 3. srpnja 2013. vojska je uklonila Morsija, a general Abdel Fatah al – Sisi proglasio je Adly Mansoura privremenim

²³ preuzeto sa: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/feb/02/hosni-mubarak-supporters-violence-cairo>

²⁴ preuzeto sa: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/mar/21/egyptians-endorse-reform-arab-discontent>

²⁵ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2012/jun/24/muslim-brotherhood-egypt-president-mohamed-morsi>

²⁶ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2012/dec/02/egypt-mohamed-morsi-referendum-constitution>

predsjednikom.²⁷ Egipat se u narednom razdoblju suočio s brojnim prosvjedima između zagovornika Morsija i Muslimanskog bratstva te sekularne opozicije. Veliki problem predstavilo je i puštanje bivšeg predsjednika Mubaraka iz zatvora, kao i nostalgija za prethodnim režimom u kojem nije bilo toliko nasilja kao danas.²⁸ Ostali problemi odnosili su se na pojavu sektarijanske borbe između islamista i Kopta. Kopti čine oko 10% egipatskog stanovništva i predstavljaju najveću kršćansku grupaciju u regiji. Desetljećima suočeni sa diskriminacijom, nakon dolaska Muslimanskog bratstva na vlast, trpe napade na svoje crkve²⁹ kao i smanjenje ustavnih prava.

Muslimanskom je bratstvu zabranjeno djelovanje te je krajem 2013. proglašeno terorističkom organizacijom, Morsi se našao na suđenju za poticanje ubojstva prosvjednika, u siječnju ove godine velikom većinom izglasan je novi ustav, a general Sisi obznanio je svoju kandidaturu za predsjednika na izborima koji se očekuju do kraja ove godine.³⁰

10. ANALIZA ARAPSKOG PROLJEĆA KROZ HUNTINGTONOVU TEORIJU O VALOVIMA DEMOKRATIZACIJE

Tri godine nakon početka Arapskog proljeća, aktualni događaji u Tunisu i Egiptu daju naznake da ono još nije gotovo, odnosno da konačan cilj ustanka – svrgavanje autokratskih režima i uspostava demokracije – još nije do kraja postignut. Međutim, aktualni događaji također daju naznake da ima nade za uspostavu demokracije u tim zemljama. U ovome dijelu rada ću na temelju već spomenute Huntingtonove teorije o tri vala demokratizacije analizirati događaje na području Tunisa i Egipta u protekle tri godine i pokušati ustanoviti je li moguće u slučaju tih zemalja govoriti o početku četvrtog vala demokratizacije ili ne.

²⁷ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2013/jul/05/morsi-final-days-egypt-president>

²⁸ preuzeto sa: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/08/20138291358285746.html>

²⁹ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2013/aug/15/egypt-coptic-christians-attacks-churches>

³⁰ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2014/jan/18/egypt-constitution-yes-vote-mohamed-morsi>

10. 1. UZROCI ARAPSKOG PROLJEĆA

Da bi došlo do kraja autoritarnog režima, potreban je razlog za njegovo rušenje. Teške ekonomske prilike, velika nezaposlenost, sveprisutna korupcija, nepoštivanje ljudskih prava i nedostatak slobode govora bili su glavni poticaj mladima u Tunisu i Egiptu da ustanu protiv dugogodišnjih autokratskih režima. U objašnjenju uzroka valova, Huntington govori o pet različitih modela, od kojeg ću izdvojiti onaj koji se odnosi na Arapsko proljeće. To je model efekta grude snijega, tzv. demonstracijski efekt. Huntington objašnjava da uzrok događaja u jednoj zemlji može biti događaj u drugoj zemlji. Kao što je razjašnjeno u prvome dijelu rada, uzroci koji su doveli do početka ustanka u Tunisu i Egiptu bili su strukturalni i uglavnom jednaki u obje zemlje. Dugogodišnje nezadovoljstvo političkim i ekonomskim situacijama navelo je narode tih zemalja na pobunu protiv režima. Huntington naglašava kako je skoro nemoguće da se događaji u dvije ili više zemalja dese istovremeno. Generalno gledajući, Arapsko se proljeće u Tunisu i Egiptu dešavalo istovremeno, međutim Tunis je bio prva zemlja u kojoj su krenuli ustanci. Nakon samozapaljenja Mohameda Bouazizija, eskalirali su prosvjedi u Tunisu, koji su se zatim samo nekoliko tjedana kasnije nastavili u Egiptu te ostatku arapskog svijeta. Zahvaljujući uporabi Facebooka, Twittera i YouTubea, vijesti o realnom stanju na ulicama Tunisa i Egipta ubrzo su se proširile diljem regije; prosvjednici su počeli oponašati njihove modele prosvjedovanja te se val ustanka brzo proširio cijelom regijom. Nadalje, Huntington tvrdi kako je efekt grude snijega moguć u zemljama koje su geografski, ali i kulturno bliske. Sve zemlje Arapskog proljeća su geografski bliske, što je olakšalo prelijevanje prosvjeda preko granica; također, sve su većinski muslimanske zemlje, što ih čini kulturno sličnima.

Kada objašnjava uzroke trećeg vala demokratizacije, Huntington postavlja dva bitna pitanja: zašto je tridesetak, a ne stotinjak zemalja sa autoritarnog sistema prešlo na demokratski te zašto se to dogodilo sedamdesetih i osamdesetih, a ne u neko drugo vrijeme? Ista se pitanja mogu postaviti i za Arapsko proljeće. Zašto su samo Tunis i Egipat zemlje koje imaju najveće izgleda za uspostavu demokracija te zašto su ustanci krenuli 2011. godine, a ne ranije? Kao odgovor na svoje prvo pitanje Huntington nudi činjenicu da je većina zemalja koje su se demokratizirale na početku trećeg vala imala prethodno iskustvo demokracije, no to mu svejedno ne daje odgovor na pitanje zašto se to desilo do kraja

osamdesetih godina, kao ni odgovor na činjenicu da su početkom devedesetih na demokraciju prešle zemlje koje nisu imale prethodnog iskustva s njome. Huntington odgovore za uzrok trećeg vala zato pronalazi u pet promjena koje sam ranije već opisala. S obzirom da je teško ponuditi konkretne odgovore na ista pitanja koja se tiču Arapskog proljeća, analizom Huntingtonovih pet promjena koje su dovele do trećeg vala demokratizacije utvrdit ću jesu li slične promjene uzrokovale Arapsko proljeće. Efekt grude snijega je već ranije objašnjen pa će ovdje biti izostavljen.

10. 1. 1. Opadanje legitimiteta, dilema efikasnosti i kriza ekonomije

Tuniski i egipatski režimi suočavali su se sa problemom legitimnosti kroz cijelu svoju povijest. Sedamdesetih su se te zemlje suočile sa prosvjedima i štrajkovima uzrokovanim velikim ekonomskim problemima, kao i osamdesetih kad se ispostavilo da uvođenje *infithah* mjera neće spasiti ekonomiju kao ni rastuću nezaposlenost. Dolaskom na vlast, Mubarak i Ben Ali pokušali su vratiti legitimnost režima liberalizacijom koja se očitovala u otvaranju dijaloga s opozicijom, oslobođenju političkih zatvorenika, povećanju tolerantnosti prema islamistima te povećanju civilnih i političkih prava građana. Treći val demokratizacije obilježile su promjene između autoritarnih i demokratskih režima. Huntington tvrdi da legitimnost demokratskih režima ovisi o stupnju ispunjavanja očekivanja svojih glasača, odnosno o efikasnosti režima. Kada vladar demokratskog sistema izgubi legitimnost, novim se izborima reafirmira proceduralna legitimnost sistema. U autoritarnom sustavu, tvrdi Huntington, neefikasnost vladara ruši i njega i sistem, a eroziji legitimnosti doprinosi i odsustvo mehanizma samoobnavljanja, pri čemu naglašava da to vrijedi samo za osobne diktature (Huntington, 2004). Tunis i Egipat nisu imali iskustvo demokracije, iako su izbori provedeni u tim zemljama. Nakon vala liberalizacije, početkom devedesetih, došlo je do obnove kontrole nad opozicijom, izborima, islamističkim skupinama, organizacijama civilnog društva i medijima (Brownlee, 2002 : 7) što je dovelo do ponovog opadanja legitimnosti režima.

Nezadovoljavajuća ekonomska efikasnost, uzrokovana velikom ekonomskom recesijom koja je nastala kao posljedica rasta cijena nafte, odigrala je ključnu ulogu u stvaranju krize autoritarnih režima sedamdesetih. Ekonomski razvoj, tvrdi Huntington, stvara osnovu za pojavu demokracije. Države na srednjem nivou ekonomskog razvoja, kao i one bogate, imaju

preduvjete da postanu demokracije, no zaključuje da se to ne odnosi na zemlje čije se bogatstvo temelji na izvorima nafte. Većina arapskih zemalja spada u najbogatije države svijeta zahvaljujući nafti pa svejedno nema nikakvih naznaka da će se te zemlje u skorije vrijeme približiti idejama demokracije. Upravo je ekonomska neefikasnost uzrokovala i krizu režima u Tunisu i Egiptu. Ekonomske prilike i visoka nezaposlenost bili su glavni razlozi početka ustanka protiv režima; visokoobrazovana mladež bez mogućnosti zaposlenja pokrenula je bunt protiv vlada nesposobnih osigurati ekonomsku sigurnost, a ekonomski su gubici naveli na pobunu čak i pripadnike srednje klase.

10. 1. 2. Utjecaj religije

Demokratizaciji za vrijeme trećeg vala najviše je pripomoglo širenje kršćanstva te neke promjene u samom djelovanju Crkve. Sve arapske zemlje koje su ustale protiv režima su pretežito muslimanske zemlje, no zajedno su prosvjedovali pripadnici svih zastupljenih religija. Religijski činitelji nisu imali nikakav utjecaj na sam početak Arapskog proljeća, ali činjenica da se radi o pretežito muslimanskim zemljama odrazit će se na budućnost demokracije. Nakon revolucija, Tunis i Egipat suočili su se sa jačanjem utjecaja islamističkih skupina, posebice nakon što su prve izbore nakon pada režima osvojili islamistička Ennahda u Tunisu te Muslimansko bratstvo u Egiptu. U Egiptu je počela jačati i salafistička stranka Al – Nour. Jačanje islamističkih skupina predstavljalo je opasnost za uspostavu demokracije, no Roy smatra da su demografske promjene u ovim zemljama dovele i do promjena u političkoj kulturi te da će islamističke skupine s vremenom morati prihvatiti demokraciju (Roy, 2012). Drugi problem u Egiptu predstavljalo je povećanje napada na katoličku zajednicu Kopta. Kopti čine jedva 10% stanovništva Egipta, ali su najveća zastupljena katolička skupina u toj zemlji. Dugi niz godina bili su suočeni sa diskriminacijom i napadima, primarno zbog nedostatka državnih institucija koje garantiraju ustavna prava svim građanima i same činjenice da država nikada nije rješavala problem sukoba između Muslimana i Kopta.³¹

Tunis i Egipat su početkom ove godine donijeli nove ustave koji garantiraju jednaka prava svim građanima. Ostaje vidjeti hoće li to doprinijeti smanjenju sektarijanizma.

³¹ preuzeto sa: <http://carnegieendowment.org/2013/11/14/violence-against-copts-in-egypt/gtsf#>

10. 1. 3. Vanjskopolitički utjecaji

Vanjski utjecaji doprinijeli su trećem valu demokratizacije, tvrdi Huntington. Glavni izvori moći i utjecaja osamdesetih – Vatikan, Europska zajednica, SAD i SSSR – aktivno su podupirale liberalizaciju i demokraciju (Huntington, 2004). Događaje u arapskome svijetu Amerika je otvoreno podržala, tvrdeći da američko vodstvo nije potrebno jer su ljudi "sami pokrenuli te događaje i oni sami moraju odrediti njihov ishod" (Lynch, 2012 : 76). Svejedno, uloga Amerike bila je itekako važna i bila je svjesna da bi njene odluke mogle utjecati na ishod događaja. Amerika je imala saveznike u arapskome svijetu i zbog toga su joj autoritarni režimi pogodovali, jer ih je bilo lakše kontrolirati, međutim, nastanak demokracije u arapskome svijetu pogodio bi američkoj viziji liberalnog međunarodnog poretka. Za vrijeme Arapskog proljeća, Obama je pozivao na predanost univerzalnim ljudskim pravima i slobodama, strogo osuđivao napade na civile i savjetovao režime da pokrenu političke reforme u smjeru zadovoljenja želja običnih ljudi (Lynch, 2012).

Generalna međunarodna reakcija na događaje Arapskog proljeća je bila osuda brutalnih napada na prosvjednike i poziv na mirno rješavanje sukoba, ali međunarodne intervencije u Arapsko proljeće nije bilo, osim izuzetka Libije, gdje su snage NATO- a pomogle u svrgavanju Gadafija. Unutar same regije, Vijeće za suradnju arapskih zemalja Zaljeva zauzelo je stav prema Arapskome proljeću na temelju interesa pojedinih zemalja članica, konkretno Saudijske Arabije i Katara. Saudijska Arabija je bila protivnik revolucije, dok je Katar podržao revoluciju, posebice u Egiptu, jer je pad Mubaraka omogućio katarsku obnovu odnosa sa Muslimanskim bratstvom.³² S obzirom da je Egipat strateški važan partner Americi, odluka američkog Kongresa o obnovi američke financijske pomoći Egiptu (obustavljena je zbog napada na prosvjednike nakon svrgavanja Morsija), koja će se desiti samo ako Egipat dokaže pomake prema konsolidaciji demokracije³³, mogla bi utjecati na proces demokratizacije u Egiptu.

³² preuzeto sa: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2013/12/qcc-arab-spring-spoilers-201312251230835766.html>

³³ preuzeto sa: <http://carnegieendowment.org/2014/01/23/egypt-s-evolving-governance-is-no-democratic-transition/qz99>

10. 2. USPOSTAVA DEMOKRACIJE

Kada govori o procesima demokratizacije, Huntington spominje tri različite vrste prijelaza na demokraciju, koje su sve prethodno objašnjene. Proces smjene, tvrdi Huntington, obuhvaća tri stupnja – kraj autoritarnog režima, uspostavu demokratskog režima te konsolidaciju demokratskog režima. Uzroci koji su doveli do kraja autoritarnih režima u Tunisu i Egiptu objašnjeni su u prethodnom poglavlju. Uspostavu demokratskog režima objasniti ću u ovome dijelu upravo na primjeru procesa smjene. Za vrijeme trećeg vala desilo se šest smjena i to većinom u osobnim diktaturama. Glavni uvjet za pojavu smjene dolazi kada opozicija dobiva na snazi, a konzervativna vlada gubi. U tri od šest smjena za vrijeme trećeg vala, kaže Huntington, glavnu ulogu u rušenju režima odigrale su masovne demonstracije, prosvjedi i štrajkovi (Huntington, 2004). U slučaju Arapskog proljeća bilo bi krivo govoriti o jačanju opozicije s obzirom da ona formalno nije postojala, a ako je i postojala, djelovanje joj je bilo ograničeno. U nedostatku političke opozicije, ključnu ulogu u rušenju režima odigrali su pretežito pripadnici srednje klase – studenti, odvjetnici, intelektualci. Dugogodišnje nezadovoljstvo režimskom lošom ekonomskom politikom te ograničenim pravima i slobodama dovelo je do mobilizacije arapskog naroda kako bi se iskazalo to nezadovoljstvo, prekinula autoritarnost i uvela demokracija. Samozapaljenje Mohammeda Bouazizija bio je izoliran događaj, ali je on ujedno bio i iskra koja je zapalila cijelu regiju i navela narod da se pobuni protiv ugnjetavanosti i izbori za svoje želje i prava.

Nadalje, Huntington napominje kako je za pet od šest smjena u trećem valu nezadovoljstvo vojske bilo presudno za rušenje režima, jer vojska "odlučuje da ne podrži vladu ili stane na stranu protivnika režima" (Huntington, 2004 : 117). U Tunisu i Egiptu narod je bio glavni pokretač prosvjeda, no konačnom padu diktatora uvelike je pripomogla potpora vojske narodu, što je bio slučaj u obje zemlje. Ben Ali je tražio podršku vojske, no ona je odlučila stati na stranu naroda, što je rezultiralo Ben Alijevim odlaskom iz zemlje 14. siječnja 2011. U Egiptu, vojska je također stala na stranu prosvjednika, a nakon Mubarakovog odlaska preuzela je vlast do lipnja 2012. kada su održani prvi demokratski izbori i Morsi izabran za predsjednika. Nasljednici autoritarnih vladara u trećem valu, tvrdi Huntington, temeljili su svoju vlast na "legitimnosti unaprijed, na onome što će donijeti u budućnosti i nepostojanju bilo kakve veze s prethodnim režimom" (Huntington, 2004 : 118). U slučaju

Tunisa, ovakva bi teza mogla biti opravdana zahvaljujući činjenici da je Moncef Marzouki, prvi tuniski predsjednik nakon revolucije, to uspio i ostati tri godine kasnije, sa novoizabranom tehnokratskom vladom kojoj je cilj poboljšati ekonomsko stanje države i sa većinski izglasanim ustavom koji garantira velika prava i slobode svojim građanima. Egipatski prvi predsjednik izabran nakon revolucije, Mohamed Morsi, u kratkom je vremenu pokazao da više naginje "legitimnosti unazad", prisvojivši si neograničenu moć vladanja što je dovelo do pobune protiv njegove vlasti i konačno njegovog odlaska s vlasti u čemu je ponovo pomogla vojska. Egipat trenutno opet ima privremenu vladu, vojska ima velike ovlasti, a kandidaturu za predsjednika na izborima koji su planirani do kraja godine objavio je vojni general Sisi.

Što se tiče sudbine svrgnutih diktatora, za vrijeme trećeg vala postojalo je nekoliko različitih scenarija – progon, smrt ili kazna zatvora. Ben Ali je utočište nakon svrgavanja s vlasti pronašao u prijateljskoj Saudijskoj Arabiji, koja ga odbija izručiti iako je osuđen na doživotnu kaznu zatvora. Mubarak se nalazi u kućnom pritvoru nakon što mu je odobrena žalba te je pušten iz pritvora i čeka nastavak suđenja. Mubarakov naslijednik Morsi suočen je sa optužbama za poticanje ubojstva prosvjednika ispred predsjedničke palače krajem 2012. i također čeka nastavak suđenja.³⁴

10. 2. 1. Karakteristike demokratizacije

Kompromisi, izbori i niski nivo nasilja obilježili su transformacije režima za vrijeme trećeg vala demokratizacije. Izbori predstavljaju prvi korak prema konsolidaciji demokracije i ključni su za određivanje sistema kao demokratskih, tvrdi Huntington. Nakon Ben Alijevog odlaska, u listopadu 2011. Tunižani su izašli na parlamentarne izbore i izabrali islamističku Ennahdu kao vladajuću stranku. Privremenim predsjednikom imenovan je Moncef Marzouki koji će na toj poziciji ostati do predsjedničkih izbora planiranih za ovu godinu. U siječnju je izglasan novi ustav, a to je bio uvjet da vladajuća Ennahda prepusti vlast novoj vladi koja je sačinjena od tehnokrata. Predvodi ih novi ministar Mehdi Jomma, a zadatak im je izvesti zemlju iz ekonomske krize i osigurati sigurnost u zemlji. Egipat je nakon revolucije doživio malo više izbora i referenduma. Prvi referendum o ustavu održan je u ožujku 2011. , nakon toga su

³⁴ preuzeto sa: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2014/02/morsi-trial-adjourned-until-february-4-201421132923539249.html>

uslijedili parlamentarni izbori početkom 2012., koje je osvojila Stranka slobode i pravde, čiji je kandidat Mohamed Morsi osvojio predsjedničke izbore u lipnju te godine. Krajem godine održan je drugi referendum o ustavu, koji je, iako odobren, primio kritike jer se smatralo da previše koristi interesima Muslimanskog bratstva. Nakon vojnog svrgavanja Morsija, general Sisi imenovao je Adly Mansoura privremenim predsjednikom. Početkom ove godine, na još jednom referendumu, izglasan je novi ustav, a predsjednički i parlamentarni izbori se očekuju do kraja godine.

Iako su održali izbore, pa i referendume, Tunis i Egipat još ne možemo nazvati demokracijama. Ni tri godine nakon početka revolucije, Tunis nema legitimnog, od strane naroda odabranog predsjednika, ali činjenica da ima izglasan novi ustav i tehnokratsku vladu ulijeva nadu da će ipak uspjeti uspostaviti, a zatim i konsolidirati demokraciju. Egipat je demokratski izabrao novog predsjednika, ali ga je ubrzo i smijenio te dozvolio vojsci da preuzme vlast. Pitanje je hoće li ove zemlje bez iskustva demokracije uspjeti uspostaviti stabilne demokracije. Sorenson navodi neke temeljne potrebe za razvoj demokracije. Prva je zahtjev javnosti za demokracijom. Sam povod Arapskome proljeću bio je zahtjev javnosti za okončanje autoritarnih režima i prijelaz na demokraciju. Druga su potreba razvijeni institucionalni mehanizmi – prihvaćanje vladavine prava, izgradnja funkcionalne države, nepristranost administrativnih tijela, otvorenost medija, održiv obrazovni sistem i dozvola građanima da sami biraju što žele (Sorenson, 2011). Na svim ovim stvarima Tunis i Egipat još moraju raditi, no neki pomaci su već vidljivi. Sloboda medija je sve veća, političke opozicije koje su prije bile zabranjene sada mogu slobodno djelovati, održani izbori pokazatelj su toga da se glas naroda može čuti. Treća potreba koju Sorenson spominje je strpljenje. Kao što je već naglašeno, Tunis i Egipat još ne možemo nazvati demokracijama i proći će još dosta vremena dok one to uistinu ne postanu. Treba imati na umu i to da takav ishod nije moguće garantirati, no u svakom slučaju treba biti strpljiv i vidjeti konačan ishod arapskih ustanaka.

Huntington napominje kako su nivoi nasilja za vrijeme trećeg vala bili relativno niski. Arapsko je proljeće bilo nenasilno ako gledamo na činjenicu da su svi prosvjedi započeli nenasilno. Prosvjednici su bili nenaoružani, dok su sigurnosne snage bile na strani režima i u svim su slučajevima one bile krive za početak nasilja. Djelujući u obranu režima, napali su i

ubili na tisuće nedužnih civila. Čak i nakon revolucije, nasilje nije nestalo u Tunisu i Egiptu – atentati političkih aktera i nasilan sukob prosvjednika i policije i dalje su dio svakodnevice.

10. 3. KONSOLIDACIJA DEMOKRACIJE

Huntington spominje tri vrste problema konsolidacije: probleme tranzicije, kontekstualne i sistemske probleme. Najbitniji problem tranzicije je što učiniti sa "simbolima, organizacijama, zakonima, državnim službenicima i vođama autoritarnog sistema" (Huntington, 2004 : 167). Huntington napominje kako su upravo u smjenama režima vođe autoritarnih sustava bili osuđivani zbog svojih zločina, jer je do promjene vlasti dolazilo naglo i vođe nisu bili u mogućnosti zaštititi se. Tunis i Egipat pokrenuli su suđenja protiv bivših diktatora. Ben Ali je osuđen za ubojstva prosvjednika na početku Arapskog proljeća, pronevjeru pa čak i krijumčarenje droge, dok je njegova žena optužena za nezakonito posjedovanje novca i nakita.³⁵ Hosni Mubarak također je osuđen na doživotni zatvor zbog ubojstva brojnih prosvjednika, no uvažena mu je žalba te će se suđenje ponoviti, a prošle je godine pušten iz zatvora u kućni pritvor.³⁶ Drugi tranzicijski problem koji Huntington spominje odnosi se na smanjenje uloge vojske u politici. Tuniski i egipatski prosvjednici imali su potporu vojske u svrgavanju svojih diktatora. Huntington napominje kako su za vrijeme trećeg vala pokušani vojni udari na novonastale demokracije, no svi su bili neuspješni. Naglašava razliku između "udara koji su reakcije na nedostatke demokratskih sistema i udara koji su reakcije na uspjeh demokratizacije" (Huntington, 2004 : 183). Upravo se prvi slučaj desio u Egiptu. Nezadovoljstvo Morsijevim dekretom kojim si je prisvojio veliku moć, neriješeni ekonomski problemi i optužbe za preveliko davanje moći Muslimanskom bratstvu natjerali su egipatsku vojsku da svrgne Morsiju. Egipatska je vojska tim činom vratila zemlju korak unatrag što se tiče konsolidacije demokracije.

Kontekstualne probleme, smatra Huntington, potrebno je rješavati kako bi se razvila legitimnost koja je ključna za konsolidaciju demokracije. Borbu za demokraciju obično prate entuzijazam i euforija, no borba nakon uspostave demokracije najčešće postaje rutinska i beznačajna. Huntington govori kako je kratko vrijeme nakon uvođenja demokracije za

³⁵ preuzeto sa: <http://www.theguardian.com/world/2012/jun/13/tunisian-court-punishment-zine-al-abidine-ben-ali>

³⁶ preuzeto sa: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/08/201382213336848655.html>

vrijeme trećeg vala zavladao razočarenje njenim funkcioniranjem. U slučaju Tunisa i Egipta, ispada da su izbori, malo veća sloboda izražavanja i mišljenja te dozvola političkim skupinama da slobodno djeluju jedine demokratske stvari koje su se desile nakon revolucija. Obje se zemlje suočavaju sa sve većim utjecajem islamističkih skupina kao i nemogućnošću novih vlada da riješe goruće ekonomske probleme država. Upravo su to kontekstualni problemi o kojima govori Huntington i razlog zbog čega je došlo do razočarenja demokracijom i za vrijeme trećeg vala. Od demokracije se očekuje da će sama riješiti sve ekonomske i društvene probleme. Jedna od reakcija na demokraciju je i "autoritarna nostalgija", kako je naziva Huntington, kada dolazi do prisjećanja na dobre stvari iz vremena autokracije. Takva je nostalgija bila vidljiva u Egiptu nakon svrgavanja Morsija, kada su neki rekli da bi rado vidjeli Mubaraka kao kandidata na sljedećim predsjedničkim izborima, a drugi se prisjećali kako je za njegovo vrijeme na ulicama ipak bilo mirnije.³⁷

Prema Huntingtonu, postoji šest glavnih uvjeta koji dovode do konsolidacije demokracije. Prvi se odnosi na činjenicu da će do konsolidacije doći lakše i brže u zemljama koje imaju prethodno iskustvo demokracije. Ni Tunis ni Egipat nemaju prethodno iskustvo demokracije što je i glavni razlog za probleme uspostavljanja demokracije. Drugi se uvjet odnosi na visoku korelaciju nivoa ekonomskog razvoja i postojanja demokratskih režima. Veliki ekonomski problemi su doveli do revolucija u obje zemlje, a tri godine nakon nje ti su problemi još veći. Treći uvjet se odnosi na podršku međunarodne okoline demokraciji. Međunarodna je zajednica pozdravila uspostavu demokracija u Tunisu i Egiptu, ali smatram da pomoć izvana ne može ubrzati proces uspostave demokracija. Četvrto, konsolidaciji pridonosi vrijeme uvođenja tranzicije. Zemlje koje su ranije započele tranziciju u trećem valu ranije su se demokratizirale zahvaljujući domaćim uzrocima, "za razliku od zemalja koje su kasnije započele tranziciju gdje su najvažnije uzroke demokratizaciji predstavljali vanjski utjecaji i efekt grude snijega" (Huntington, 2004 : 212). U Tunisu je započelo Arapsko proljeće, a nekoliko mjeseci kasnije se proširilo na Egipat i ostale zemlje. Ponavljam, demokracije još nisu do kraja uvedene u ove zemlje, ali Tunis ima najveće izgleda da postane prva demokracija nakon revolucije. Peti uvjet je sam proces demokratizacije, u ovome slučaju to

³⁷ preuzeto sa: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/08/20138291358285746.html>

je proces smjene. Manje nasilna tranzicija prema demokraciji povoljnija je za uspješnu konsolidaciju, tvrdi Huntington. Razdoblje nakon revolucije nažalost su obilježili napadi na političku opoziciju u Tunisu te na prosvjednike u Egiptu nakon svrgavanja Morsija, što zasigurno otežava uspostavu demokracije. Posljednji se uvjet odnosi na broj i ozbiljnost kontekstualnih problema. Kontekstualni problemi su specifični za svaku pojedinu zemlju i razlikovali su se između pojedinih zemalja nakon trećeg vala, no oni koje Huntington smatra najzastupljenijima su ustanci, lokalni sukobi, regionalni antagonizam, siromaštvo, društvenoekonomska nejednakost, inflacija, vanjski dug i niska stopa ekonomskog rata. Svi ti problemi utječu na uspješnost konsolidacije demokracije, a nisu nepoznanica ni u Tunisu, ni u Egiptu.

11. SUDBINA ARAPSKOG PROLJEĆA

Nakon prvotne euforije izazvane padom Ben Alija i Mubaraka, arapski se svijet ponovo suočava sa velikim nemirima. Demokratski su izbori održani, ali demokracija nije uspostavljena, a kamoli konsolidirana. Ipak, recentni događaji u Tunisu zvuče obećavajuće. Nakon dvije godine vladavine, islamistička stranka Ennahda svojevoljno je prepustila vlast novoj privremenoj vladi, odobren je novi ustav te se planiraju parlamentarni i predsjednički izbori do kraja ove godine. Tehnokratska vlada kao cilj si je zadala riješiti aktualne ekonomske probleme države. U Egiptu, prvi demokratski izabrani predsjednik Mohamed Morsi, pokušao je proširiti svoje ovlasti, no ubrzo je smijenjen. Vojni general Sisi preuzeo je kontrolu nad državom, a sigurnosne snage i policija opet su zavladaile ulicama. Donešen je novi ustav i obećani predsjednički izbori do kraja godine, no za sada jedini kandidat je vojni general Sisi.

Yasmin Moll, jedna od demonstratorica za vrijeme okupacije trga Tahrir u Egiptu, u intervjuu za Al Jazeera dokumentarac o padu Mubaraka koristi poslovicu "prevarei me jednom, sram te bilo, prevarei me dva puta, sram me bilo", kako bi upozorila da je važno ne dozvoliti povijesti da se ponovi. Pritom daje primjer iz 1954. kada je dva milijuna Egipćana prosvjedovalo protiv Nassera zahtijevajući slobodu. On je obećao slobodne izbore kroz nekoliko mjeseci, a prosvjednici su mu povjerovali i prekinuli prosvjed. Izbori se nikada nisu

dogodili, a većina je prosvjednika zatvorena.³⁸ Rušenje diktatora nije dovoljno da bi se uspostavila stabilna demokracija. Sorenson napominje kako su u prošlosti diktatori održavali stabilnost svojih režima zahvaljujući gušenju ljevičara i islamske opozicije i potkupljivanju vojske jakim pozicijama u vladi kako ne bi došlo do državnih udara. Tvrdi da, kada "čvrsta ruka" nestane, a institucionalne strukture nisu održive, sistemu prijeti rušenje i pojava nove "čvrste ruke" (Sorenson, 2011). Upravo se takva prijetnja desila u Egiptu kada je predsjednik Morsi odobrio novi ustav kojim se njegove ovlasti povećavaju, a njegova odobrenja ne mogu poništiti. Morsi je svrgnut, ali je Mubarak pušten iz zatvora.

Arapske zemlje koje su bile dio revolucija Arapskog proljeća nemaju iskustvo s demokracijom i tu činjenicu ne smijemo zaboraviti. Iako Huntington na primjeru trećeg vala demokratizacije pokazuje da su se zemlje uspjele demokratizirati bez obzira na prethodno iskustvo, u slučaju arapskih zemalja teško je biti optimističan.

12. ARAPSKO PROLJEĆE I TEORIJA O VALOVIMA DEMOKRATIZACIJE

Na kraju iznošenja svoje teorije o tri vala demokratizacije, Huntington podsjeća da su se u prošlosti između valova desila i dva reverzivna vala u kojima se desio povratak na autoritarne režime. Nakon analiziranja Arapskog proljeća pomoću Huntingtonove teorije, moj je zaključak da Arapsko proljeće ne pripada trećem valu demokratizacije, ali i da je prerano zaključiti da se radi o četvrtom valu demokratizacije. S obzirom da sam se u radu bavila samo Arapskim proljećem, u takvom je kontekstu nemoguće govoriti o potencijalnoj pojavi trećeg reverzivnog vala. Analizom Arapskog proljeća kroz Huntingtonovu teoriju o trećem valu demokratizacije uspjela sam pronaći i sličnosti i razlike sa trećim valom. Huntingtonov efekt grude snijega koji spominje kad govori o demokratizaciji Istočne Europe vidljiv je i na primjeru Arapskog proljeća. Geografska blizina, kulturna sličnost i internet mediji doprinijeli su brzom širenju prosvjeda diljem arapskog svijeta. Što se tiče Huntingtonovih pet uzroka demokratizacije, i u arapskim je zemljama došlo do opadanja legitimnosti režima i neefikasnosti na ekonomskom planu. Religija i vanjskopolitički utjecaji nisu imali utjecaj na

³⁸ preuzeto sa: <http://www.youtube.com/watch?v=VzNzOiao418>

želju za demokratizacijom arapskog svijeta, ona je proizašla iz volje naroda. Nadalje, smjena kao proces demokratizacije najbolje odgovara procesima za vrijeme Arapskog proljeća, a problemi konsolidacije s kojima se suočavaju Tunis i Egipat slični su onima o kojima govori Huntington. No unatoč nekim sličnostima sa trećim valom, Arapsko proljeće njemu ne pripada. Razlog tome je i sama činjenica da Huntington upravo "islamske zemlje od Maroka do Indonezije" (Huntington, 2004 : 225) stavlja u kategoriju zemalja koje imaju određene smetnje i prepreke za razvoj demokracija. Te prepreke dijeli na političke, kulturne i ekonomske. Političke se odnose na odsustvo demokratskog iskustva zemalja te pomanjkanje demokratskih vrijednosti. Kulturne se odnose na nepodudarnost demokracije i nezapadnih kultura, što podsjeća na ranije spomenutu kulturno esencijalističku interpretaciju islama. Huntington je unatoč tome pozitivan i podsjeća da je kultura dinamičan proces podložan promjenama, što znači da bi se vrijednosti islamske kulture mogle prilagoditi demokraciji. Ekonomski se odnose na potrebu za određenom stopom ekonomskog razvoja koji je uvjet za demokratizaciju. Iako spominje prepreke demokratizaciji, Huntington ne poriče mogućnost pojave četvrtog vala demokratizacije u dvadeset i prvom stoljeću (Huntington, 2004 : 240).

Tunis i Egipat predstavljaju dvije zemlje koje su bile bitan dio Arapskog proljeća i imaju najveće šanse da postanu demokracije, zbog već obrazloženih razloga. Huntington je svoju teoriju iznio 1991., kada je većina zemalja trećeg vala već imala konsolidirane demokracije. Od Arapskog su proljeća prošle samo tri godine, što je prekratko vrijeme da bi se odredilo radi li se ovdje o početku novog vala demokratizacije ili ne. Čak i ako Tunis i Egipat uspiju uspostaviti stabilne demokracije, na temelju uspjeha samo dviju država ne može se tvrditi da se radi o valu demokratizacije. Smatram da teorija o Arapskom proljeću kao početku četvrtog vala demokratizacije nije pogrešna i da je ne treba odbaciti. Međutim, treba pričekati još neko vrijeme i vidjeti konačan ishod situacija u arapskome svijetu kako bi se takva teorija mogla potvrditi.

13. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je sagledati događaje Arapskog proljeća te analizom situacije u Tunisu i Egiptu utvrditi pripada li Arapsko proljeće četvrtom valu demokratizacije. Teorija Samuela

Huntingtona o tri vala demokratizacije poslužila je kao okvir na temelju kojeg su analizirani sami počeci Arapskog proljeća u Tunisu i Egiptu sve do nedavnih događaja u tim zemljama. Prema Huntingtonu, prvi se val demokratizacije desio u devetnaestom stoljeću kada su politički sistemi stekli prva demokratska svojstva – pravo glasanja za muškarce i postojanje izvršnog organa vlasti, drugi za vrijeme Drugog svjetskog rata kada su Savezničke sile počele uvoditi demokraciju u države diljem svijeta, a treći je započeo 1974. padom diktatura u zemljama Europe, Azije i Latinske Amerike.

Početak 2011. val prosvjeda zahvatio je područje Tunisa, Egipta i ostatka arapskog svijeta. Ekonomski problemi i ograničena prava i slobode naveli su arapski narod da se pobuni protiv dugogodišnjih autoritarnih režima i iskaže svoju želju i potrebu za uspostavom demokracije. Samo nekoliko mjeseci nakon početka prosvjeda, tuniski i egipatski diktatori su uspješno svrgnuti. Euforija nakon odlaska Ben Alija i Mubaraka ulijevala je nadu arapskom narodu da će ubrzo doći do uspostave demokracije. Tri godine nakon početka Arapskog proljeća, Tunis i Egipat još nisu demokracije, iako situacija u Tunisu izgleda obećavajuće nakon što je islamistička stranka Ennahda koja je došla na vlast nakon Ben Alija svojevremeno prepustila vlast novoj tehnokratskoj vladi, negoli u Egiptu, gdje je prvi demokratski izabrani predsjednik Morsi svrgnut nakon što si je prisvojio neograničenu moć zamijenjen vladavinom vojske i njenim sve većim utjecajem koji je potvrđen novim ustavom iz ove godine, a vojni general Sisi je trenutno jedini izgledni kandidat za novog predsjednika. Smatram da je najveća pogreška revolucionara koji su pokrenuli Arapsko proljeće pomanjkanje njihove političke organizacije i vodstva nakon svrgavanja Ben Alija i Mubaraka. U takvoj su situaciji olakšali put do vlasti islamističkim strankama koje su bile organizirane, iako im je djelovanje bilo zabranjeno dugi niz godina. Drugi je problem mišljenje da je svrgavanje diktatora jedina nužna stvar koju treba učiniti da bi došlo do promjene sistema. Potrebno se prisjetiti uzroka koji su doveli do krize režima i početka Arapskog proljeća i shvatiti da do bilo kakve pozitivne promjene može doći tek nakon što se riješe ti problemi.

Nakon analiziranja Arapskog proljeća pomoću Huntingtonove teorije o tri vala demokratizacije, zaključila sam da Arapsko proljeće ne pripada trećem valu demokratizacije, već da bi moglo označavati početak novog, četvrtog vala. To je ipak prerano sa sigurnošću tvrditi s obzirom da nijedna arapska zemlja koja je bila dio Arapskog proljeća još nije

demokracija. Svaki od Huntingtonova tri vala obuhvatio je razdoblje od nekoliko desetaka godina, dok je od početka Arapskog proljeća prošlo tek tri godine. Potrebno je, dakle, još vremena da bi se vidjelo hoće li Tunis i Egipat uspjeti uvesti i konsolidirati demokracije. Ako to i uspiju, ostaje vidjeti hoće li se to proširiti na ostale zemlje arapske regije. Ukoliko će se to desiti, onda bi teza o Arapskom proljeću kao četvrtom valu mogla dobiti svoju potvrdu. Tunis trenutno ima najveće izglede da postane demokratska država, dok Egiptu prijeti pojava vojnog režima, s obzirom da novi ustav vojski omogućava proširenu političku moć.³⁹ Arapskome svijetu treba dati još vremena da razriješi svoje osnovne probleme koji se tiču ekonomije i temeljnih prava i sloboda građana, jer rješavanje takvih problema smatram osnovnim preduvjetom za razvoj demokracije.

Arapsko proljeće je samo jedan od brojnih primjera koji dokazuju da nezadovoljan narod može promijeniti politiku. Sa sociološkog aspekta, smatram iznimno važnim proučavati takve fenomene jer nam ukazuju na moć koju društvo ima. Iako ne mislim da postoji idealan sustav kojemu bi svi trebali težiti, pozdravljam svaku borbu naroda koja teži promjeni svog sustava na bolje, pri čemu primarno mislim na borbu za vlastita prava i dostojanstvo. S godinama će teorija o valovima demokratizacije možda moći potvrditi nastanak četvrtog vala, a možda će prije njega nastupiti i treći reverzivni val. U svakom slučaju, primjeri poput Arapskog proljeća podsjećaju da se društvo stalno iznova mijenja i da je potrebno imati neke teorijske okvire koji nam mogu davati smjernice za promatranje njegovog daljnjeg razvoja.

³⁹ preuzeto sa: <http://carnegieendowment.org/2013/12/12/year-four-of-arab-awakening/qw1m>

14. LITERATURA

Alexander, G. (2002.) **The Sources of Democratic Consolidation**. London : Cornell University Press

Brownlee, J. (2002.) **The Decline of Pluralism in Mubarak's Egypt**. *Journal of democracy* 13 (4), str. 6 – 14

Brownlee, J. (2013.) **Violence against Copts in Egypt**. , izvor: <http://carnegieendowment.org/2013/11/14/violence-against-copts-in-egypt/qtsf>

Dunne, M., Radwan, T. (2013.) **Egypt: Why liberalism still matters**. *Journal of democracy* 24 (1), str. 86 – 100

Dunne, M. Carothers, T. (2014.) **Egypt's Evolving Governance is No 'Democratic transition'**, izvor: <http://carnegieendowment.org/2014/01/23/egypt-s-evolving-governance-is-no-democratic-transition/qz99>

Haqqani, H. (2008.) **Going back to the origins**. *Journal of democracy* 19 (3), str. 13 - 18

Held, D. (1990.) **Modeli demokracije**. Zagreb : Školska knjiga

Kienle, E. (1998.) **More than a response to Islamism: The political deliberalization of Egypt in the 1990s**. *Middle East Journal* 52 (2), str. 219 - 235

Kubba, L. (2000.) **The awakening of civil society**. *Journal of democracy* 11 (3), str. 84 - 90

Lipset S. M., Lakin J. M. (2006.) **Stoljeće demokracije**. Zagreb : Politička kultura

Lynch, M., Glasser, S. B. , Hounshell, B., ur. (2011.) **Revolution in the Arab world : Tunisia, Egypt and the unmaking of an era**. Foreign policy

Lynch, M. (2012.) **The Arab uprisings: The unfinished revolutions of the New Middle East**. New York : Public Affairs New York

Markoff, J. (1996.) **Waves of Democracy: Social Movements and Political Change**. London: Pine Forge Press

Matić, D. (2008.) **Islam i politika: prilog raspravi o uzrocima demokratskog deficita na Bliskom istoku.** *Revija za sociologiju* 39 (4), str. 283 – 305

Matić, D. (2011.) **Islamski pokret u arapskom svijetu: uzroci, teme i politički značaj.** *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 20 (1), str. 31 – 54

Matić, D., Bilandžić, M. (2010.) **Politički islam i mogućnosti demokratizacije arapskog svijeta: slučaj Egipta.** *Polemos* 13 (26), str. 33 – 57

Muasher, M. (2014.) **Year Four of the Arab Awakening.**, izvor: <http://carnegieendowment.org/2013/12/12/year-four-of-arab-awakening/qw1m>

Horvat, S., ur. (2011.) **Značenje Magreba.** Zagreb : Fraktura

Huntington, S. P. (2004.) **Treći talas : demokratizacija na izmaku veka.** Podgorica : Politička kultura

Plattner, M. F. (2011.) **The global context.** *Journal of democracy* 22 (4), str. 5 - 12

Pratt, N. (2007.) **Democracy and Authoritarianism in the Arab World.** London : Lynne Rienner Publishers

Roy, O. (2012.) **The transformation of the Arab World.** *Journal of democracy* 23 (3), str. 5 - 18

Schraeder, P. J., Redissi, H. (2011.) **Ben Ali's fall.** *Journal of democracy* 22 (3), str. 5 – 19

Sorenson, D. S. (2011.) **Transitions in the Arab World: Spring or Fall?**, izvor: <http://www.au.af.mil/au/ssq/2011/fall/sorenson.pdf>

Strand, H., Hegre, H., Gates, S., i Dahl, M. (2012.) **Democratic Waves? Global Patterns of Democratization, 1816 – 2008.**, izvor: <http://www.uio.no/english/research/interfaculty-research-areas/democracy/news-and-events/events/conferences/2012/papers-2012/Strand-Hegre-Gates-Dahl-wshop7.pdf>

Žižek, S. (2011.) **Pod nebom je kaos – situacija je odlična**, u: Horvat, S. (ur.) **Značenje Magreba.** Zagreb : Fraktura, str. 18 – 21

Žižek, S. (2011.) **Čudo na Tahriru**, u: Horvat, S. (ur.) **Značenje Magreba**. Zagreb : Fraktura, str. 46 – 51

15. SAŽETAK

U radu se analiziraju uzroci i procesi Arapskog proljeća uz pomoć teorije Samuela Huntingtona o tri vala demokratizacije, kako bi se utvrdilo predstavlja li Arapsko proljeće početak četvrtog vala demokratizacije. Na početku je ukratko predstavljena Huntingtonova teorija o tri vala demokratizacije, za vrijeme kojih je došlo do zamjene autoritarnih režima demokratskim. Poseban naglasak je na trećem valu koji je okarakteriziran kao pad komunizma i uvođenje demokracije u veliki dio svjetskih zemalja; njegovi su uzroci i procesi detaljnije objašnjeni. Zatim slijedi kratak pregled povijesti arapskih zemalja, posebice Tunisa i Egipta, koji su uzeti kao jedine zemlje koje imaju najveće izgleda za uspostavu demokracije, stoga se i u nastavku rada koriste primjeri tih dviju zemalja. Nadalje, opisan je tijek Arapskog proljeća, od samog početka pobuna do aktualnih zbivanja, a potom je analizirano Arapsko proljeće uz pomoć Huntingtonove teorije. Analizom je utvrđeno da bi Arapsko proljeće moglo označiti početak četvrtog vala demokratizacije, ali da bi se to sa sigurnošću potvrdilo, potrebno je pričekati još neko vrijeme i vidjeti koji će biti konačan ishod arapskih revolucija. Ni tri godine od početka revolucija, Tunis i Egipat nemaju uspostavljene demokracije, a strukturalni problemi koji su bili povod Arapskom proljeću još nisu riješeni.

KLJUČNE RIJEČI: *Arapsko proljeće, val demokratizacije, autoritarizam, demokracija*

16. SUMMARY

This paper analyzes the causes and processes of the Arab Spring with the help of Samuel Huntington's theory of three waves of democratization to determine whether the Arab Spring represents the beginning of a fourth wave of democratization. Huntington's theory is presented, which claims that there have been three waves of democratization during which autocratic regimes were replaced with democratic ones. The emphasis is on the third wave which is characterized as the fall of communism and introduction of democracy to a large number of states in the world; its causes and processes are explained in detail. Next is a short overview of the history of Arab countries, especially of Tunisia and Egypt, as they are considered the only countries with a possibility of democracy in the near future. Furthermore, Arab Spring is described, from the start of revolutions to the most recent events, and analyzed with the help of Huntington's theory. The analysis determined that the Arab Spring could mark the beginning of the fourth wave of democratization, but to confirm the thesis with certainty, it is necessary to wait and see what will be the ultimate outcome of the revolutions. Three years after the revolutions started, neither Tunisia nor Egypt have established democracies and structural problems that were the main cause of the Arab Spring are still not solved.

KEYWORDS: *Arab Spring, wave of democratization, autocracy, democracy*